

BOGOSLAV ŠULEK, OTAC HRVATSKOGA ZNANSTVENOGA NAZIVLJA

IGOR GOSTL

(Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb)

UDK 808.62-316.4:929 Šulek, B.

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 3. VII. 1995.

SAŽETAK. Ovaj monografski prikaz Bogoslava Šuleka kao leksikografa autor je podijelio u dva temeljna dijela. Prvi nosi naslov *Hrvatske sudbonosne godine. Bogoslav Šulek u kolu iliraca*. Drugi je naslovljen: *Život i leksikografski rad Bogoslava Šuleka*.

U prvom dijelu opisana je uloga koju je Šulek odigrao u burnom razdoblju hrvatske povijesti, njegov politički angažman, a potom publicistički, prosvjetiteljski i znanstveni te najposlije leksikografski.

U drugom dijelu autor s mnogo podrobnosti razlaže Šulekov životopis, a zatim prelazi na raščlambu njegova tri značajna leksikografska djela: *Njemačko-hrvatskog rječnika* (1860), višjezičnog *Rječnika znanstvenoga nazivlja* (1874/75) i *Jugoslavenskoga imenika bilja* (1879).

Autor za ovoga uvaženog hrvatskog leksikografa – rodom Slovaka no srcem i dušom Hrvata, rodoljuba i sljedbenika ilirske ideje – navodi da su ga krasile brojne osobine: široki interes i svestrana enciklopedijska naobrazba, duševni mir, marljivost, ustrajnost, požrtvornost i plodnost, znanje stranih jezika, leksikološka izobrazba i istančan jezični osjećaj.

Pišući o Šulekovu značenju za hrvatsku leksikografiju i hrvatsku kulturnu baštinu uopće autor zaključuje da je taj kroatizirani Slovak svojom gotovo genijalnom sposobnošću za leksičku tvorbenost stvorio leksik, književni, civilizacijski i znanstveni, koji je ostavio duboka traga u suvremenoj hrvatskoj jezičnoj komunikaciji, te da po zamašaju, znanstvenom pristupu i opsegu Šulekov leksikografski opus nema premca u hrvatskoj leksikografiji XIX. stoljeća.

Hrvatske sudbonosne godine. Bogoslav Šulek u kolu iliraca

U vrijeme dolaska Bogoslava Šuleka u Hrvatsku i njegova djelovanja u njoj ova, za ostali dio Europe tada još gotovo egzotična zemlja, koju ubrajaju među najzaostaliije dijelove Monarhije, proživljava svoju burnu i bitnu preobrazbu, koja će je iz natražnjačkog i anakronog feudalnog poretka uvesti u građanski. To je doba kada se mnoštvom vojnih, političkih i upravnih reformi hrvatsko društvo stubokom preoblikuje. U takvom dinamičnom političkom, gospodarskom, društvenom i kulturnom ozračju, koje ćemo nastojati oživjeti na sljedećim stranicama, živi i djeluje Bogoslav Šulek.

U vrlo kratkom vremenskom odsječku od svega dva mjeseca u godini 1848. revolucija je poput nezaustavljiva požara zažarila Europom, a u Habsburškoj Monarhiji izazvala duboke promjene. Ekspanzionistički mađarski nacionalizam postaje još nasrtljivijim i militantnijim kada mu na čelo, nakon povlačenja pomirljivog Széchényya, dolazi Lajos

Bogoslav Šulek

(Subotiče, 20. IV. 1816. – Zagreb, 30. XI. 1895.)

Kossuth. Bečkim prevratom od 13. ožujka 1848. zbačen je ministar Metternich i proglašena sloboda tiska. Rastućem velikomadžarskom nacionalizmu bečki dvor nalazi protutežu u Hrvatskoj koja s Vojnom krajinom, u prevratničkom vihoru što hara austrijskim zemljama te svojom graničarskom vojskom, može odigrati presudnu ulogu. Vođa hrvatskih preporoditelja Ljudevit Gaj, izgubivši nakon zabrane ilirskoga imena (1843.) na ugledu, ponovno stječe autoritet i nameće se za političkog vođu. Dana 25. ožujka 1848., dva dana nakon što je zagovorom tadanjeg srijemskog velikog župana Franje Kulmera Beč odlučio Jelačića imenovati banom, sastaje se u Zagrebu u ilirskoj Dvorani Narodnog doma velika narodna skupština. Vještinom svoga govorničkog umijeća, Gaj, premda upoznat s imenovanjem Jelačića, inscenira Jelačićev izbor na skupštini, koja glinskog pukovnika na njegov prijedlog aklamacijom prihvaća za bana.

Imenovan 23. ožujka »previšnjim« rješanjem kralja Ferdinanda hrvatskim banom, a u travnju podmaršalom i vrhovnim zapovjednikom u Hrvatskoj i Vojnoj krajini, Jelačić nizom manifesta, okružnica i naredaba raskida službene odnose s buntovničkom vladom u Pešti, proglašava prijeki sud, dokida kmetstvo i urbarijalne daće, utemeljuje Bansko vijeće, samostalnu hrvatsku vladu, te saziva Hrvatski sabor.

Osjećajući važnost tih zbivanja i njihovu »kobnost« Šulek 30. ožujka 1848. u 28. broju (tečaj XIV.) »Novina dalmatinsko-horvatsko-slavonskih«¹ u uvodniku **Molba na gospodu duhovnike** piše:

«... sloboda (je) reka, koja pored svih nasipah jednako raste, a najposlë ipak ili preko nasipa sve zemlje poplavi ili pako nasip provali, te sve pohara što je na putu. Jedan pogled na Beč, Berlin ili Pariz uvërit će svakoga o istini ovih rečih. Nu teženje našega vëka, imenito pako teženje slavljanstva tim se razlikuje od slobode prošastih vëkova, što ju ovo neproteže samo na jednu castu, na jedan stališ nego na sve, na svaki narod, na sve ljude. Jer u vërhu svega trëba nam sloga da uzmožemo buru, koja nam prëti odvratiti i nepriatelje, što se na nas spremaju, junački uzbiti. Kobre dane živimo, neznamo, što će nam sutrašnji dan donëti, zato trëba da budemo jedna duša, jedno tëlò.»

Ustrojen prema novom izbornom zakonu, 5. lipnja 1848. okuplja se Hrvatski sabor. Težnje preporodnog naraštaja mnogobrojne su, no među njima, pred svima drugima, izdvaja se ona o vraćanju matici zemlji Vojne krajine. Bogoslav Šulek u 24. broju (tečaj XIV.) »Novina dalmatinsko-horvatsko-slavonskih« od 22. ožujka 1848. pod već slavnim uvodnikom *Štampa je slobodna od 15. ožujka 5 1/2 sata posle podne* taj zahtjev predočuje ovako zanosnim riječima:

»Vëčna je pravda nadvladala. Raztërgani su lancii, koimi biaše duh čovëčji svezan; skëršen je jaram, pod koim je sloboda stenjala... Narodii se vesele i igraju od radosti, jer im je sunašce pred vrata došlo. Austrianskii pucii

¹ List je izlazio dvaput tjedno (srijedom i subotom) na 1 arku. »Danica« se dodavala listu samo subotom, a izlazila je na 1/2 arka.

raduju se i podvikuju, jer im se je izpunilo više, nego što su se u snu nadali, a sve se je ovo izpunilo bez velikih žrtvah, bez boja i rata...«

Ustvrdivši kako »naša braća Slovenci« uživaju sada veću slobodu od nas, a Ugarska odgovorni »ministerium« i slobodu tiska, u čemu je slijede Češka i Poljska, Šulek se pita:

»... Zar je naša Hrvatska i Slavonia jedina zemlja austrijske monarkie, koja neima što više prositi i tužiti se, koja je verhunac sreće postigla?«,

da bi na to retoričko pitanje ovako odgovorio:

»Pogledajmo na okolo sebe: nismo li 'membra disjecta', posječena uda jednog tjeła, raztergana i razkinuta na kraljevine, pokrajine, gubernie i – pašaluke? Dakle, prie svega trēba da se sva ova uda u jedno tjeło stope, da nam se celovitost naše domovine povрати... Mi dakle moramo najprie iskati da se povрати vojnička granica pod civilnu oblast... Granica je dakle prvi odsječeni ud našega tjeła, kog mu valja opet pripojiti: drugi je ud naša posestrima Dalmacia, ta krasna zemlja junačtva i pēsničtva... Za nas neima spasenja, dok se s nami opet Dalmacia nesdruži – al ni njoj prie neće ogranuti sunce prave slobode i slave, dok se neotrese tuđinstva i nesdruži sa svojom jednokervnom braćom hrvatsko-slavonskom«.

Saborskom odlukom prenijete su na bana diktatorske ovlasti. Dana 31. kolovoza 1848. hrvatska vojska zaposjeda Rijeku, a 11. rujna, poradi odbijanja hrvatskog nacрта uređenja Monarhije i negiranja hrvatske narodnosti i nezavisnosti, navijestivši peštanskoj vladi rat, Jelačić na čelu svojih četa prelazi most na Dravi kraj Varaždina, pa, pripojivši Međimurje Hrvatskoj, započinje vojni pohod na Ugarsku. Izbijanjem revolucije u Beču 6. listopada 1848. mijenja se i Jelačićev ratni plan, te će uskoro hrvatsko-ugarski sukob prerasti u rat habsburške dinastije protiv Ugarske.

Pri opsadi ustaničkog Beča Jelačić, donedavni vrhovni zapovjednik oružanih snaga u Ugarskoj, podređen je generalu Windischgrätzu. Mađarskog generala Mógu, koji je Beču pohrlio u pomoć, Jelačić porazi 30. listopada kod Schwechata, našto se Beč preda pobjednicima. Sredinom prosinca 1848. započe nova vojna na Ugarsku. Slijede pobjede hrvatske vojske kod Parendorfa, Mosona, Móora i Tetenya; 4. siječnja 1849. uđe Jelačić u Budim. Poslije bitke kod Kapolne 26. i 27. veljače 1849., a nakon Windischgrätzove krive procjene o porazu mađarske revolucije, bečki dvor 4. ožujka 1849. donosi oktroirani ustav. Ustavni oktroj – u stvari državni udar – znači centralističku obnovu Monarhije. U Hrvatskoj razočarenje: daleko je oktroj od saborskih odluka i njihova priželjkivana sankcioniranja. Usprkos Jelačićevu pozivu, Bansko vijeće odbija prihvatiti nametnuti ustav. U Ugarskoj ustavni oktroj, uništavajući sve stečevine stoljetnoga ugarskog zakonodavstva, daje novi poticaj revoluciji, tjerajući je u krajnost. Dana 14. travnja mađarski parlament lišava Habsburgovce ugarskog prijestolja, 19. travnja Kossuth je iza-

Štampa je slobodna od 15. ožujka 5 1/2 sata posle podne. Slavni Šulekov uvodnik, usklik i svojevrсна »oda radosti«.

Car i kralj Franjo Josip I.
(1830.–1916.) u dobi kada je stupio na prijestolje.

bran za gubernatora Ugarske. U svibnju mađarski general Görgey oslobađa Budim, carska vojska potisnuta je iz Erdelja te skršen srpski ustanak u južnoj Ugarskoj.

U lipnju car Franjo Josip I. prihvaća ponudu ruskog cara Nikole I., pa ruske jedinice, 140 000 vojnika pod zapovjedništvom generala kneza Paskijeviča Erivan-skog, ulaze u Mađarsku. Mađare stiže poraz za porazom. Kossuth i drugi mađarski prvaci bježe u Tursku. Dana 27. kolovoza 1849. skršena je u krvi mađarska revolucija. Hrvatska, unatoč svojem svrstavanju na stranu Austrije, »nagrađena« je onim čime je buntovna Ugarska kažnjena: 6. rujna 1849. Bansko vijeće primorano je proglasiti oktroirani ustav. Dana 26. veljače 1850. raspušteno je Bansko vijeće, 7. travnja i Hrvatski sabor od 1848., te dokinuta samouprava županija. U travnju 1851. osnovano je Carevinsko vijeće (Reichsrath), a posljednjeg dana te godine ukinut oktroirani ustav. Od toga dana Franjo Josip I. vlada apsolutistički. Službeno doba apsolutizma,

u Hrvatskoj nazvano Bachovim prema ministru Alexanderu Bachu, započinje 1. siječnja 1853. Njemački jezik uvodi se u škole i urede, zabranjuje hrvatska zastava, uvodi cenzura pisane riječi. Gajeve »Narodne novine« pretvorene su u službeno glasilo bečke vlade. U Hrvatskoj potištenost, nezadovoljstvo i ogorčenje. No u tom mraku i tračak svjetla. Zalaganjem bana Josipa Jelačića Zagrebačka biskupija uzdignuta je godine 1852. na nadbiskupiju, a 8. svibnja 1853. biskup Haulik ustoličen je za prvoga zagrebačkog nadbiskupa. Tijekom 1854. snažan val germanizacije zahvaća Hrvatsku. U travnju iste godine, uvođenjem Namjesništva za Hrvatsku i Slavoniju, ban Jelačić praktički je lišen vlasti.

Jakom apsolutističkom vlašću Hrvatskoj su nametnuti zakoni koji su stubokom izmijenili njezinu organizaciju uprave, donijeli promjene u gospodarstvu i prosvjetnom životu. Nizom patenata ministra Bacha, ma koliko ih suvremenici kritizirali, mnogi znaci feudalizma u Hrvatskoj netragom su uklonjeni: uvedena je jednakost pred zakonom (pravna, sudska i porezna), uveden je novi ustroj vojske: donesen zakon o novačenju te uvedena opća vojna obveza, uređene gruntovnice, uvedene poštanske marke, patent o ravnopravnosti protestanata, proklamirana vjerska snošljivost. Naposljetku, uređeno je i kmetsko pitanje. No skok iz feudalnog gospodarstva u novčano morao je biti prenegao, kako za zemljovlasnika tako i za nekadanjeg kmeta.

Bavljenje političkom tematikom, isuviše opasnom u razdoblju Bachova apsolutizma, nagnalo je, među inima, i prvo pero hrvatske publicistike, štovitiše i slavenskoga juga, Bogoslava Šuleka, da s političkoga prijeđe na književno i znanstveno polje.

Godine 1852. pod uredništvom Mirka Bogovića pokrenut je zabavno-poučni mjesečnik »Neven« u kojem Šulek surađuje pišući raznovrsne priloge, od predstavljanja (u 34. broju mjeseca kolovoza 1853.) neobične i rijetke botaničke pojave: cvatnje američke aga-

ve (*Sabur amerikanski*) u nadbiskupskom vrtu u Zagrebu, do opsežne filološko-povijesne rasprave **Srbi i Hrvati**, objavljene u kolovozu 1856.

Raspra potaknuta Karadžićevim militantnim i velikosrpskim tezama u članku *Srbi svi i svuda* (napisana 1836., a objavljena 1849. u *Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, kojima se Hrvati ograničavaju istom na kajkavce i čakavce te im se odriče pravo na književni jezik) još je uvijek trajala, izazivajući nove napetosti i sukobe. Šulekov tekst, pisan smirenim i trijeznim tonom, na crti mirotvorstva i južnoslavenske uzajamnosti, ne zaobilazi ipak bitne točke sraza. Naglašavajući da piše u punoj objektivnosti, »sine ira et studio«, jer »nit(je) rođen Srbin ni Hrvat«, a kao »Slavenin« jednako m ljubavlj u ljubi oba ova njemu srodna plemena, iskazat će i ovo:

»Niesam nakan kovati u zvezde sve što su Hrvati predlagali i radili, odkada im se je narodnost pomladila: nu to mora svaki nepristrasni sudac priznati, da su obćoj slozi ... neizmjernu žrtvu donieli ... Želeć u tom zadovoljiti narodnoj potrebi, predložili su hrvatski rodoljubi prastaro ime ovih zemaljah, ime *ilirsko*, za obći naziv... Zatim bude predloženo ime *slovensko* ili *slovensko*... Napokon budu Srbi ponuđeni imenom jugoslavenskim. Ni ovo nije prodrlo. Tako dakle ostade sve nastojanje Hrvatah u tom poslu jalovo; dapače se čini, da se je tim u nekih Srbah probudilo krivo mnenje, da Hrvati svoga hrvatskoga imena neštiju i neljube i da samo zato za drugim hlepe. To je može biti uzrok, što su od ovo nekoliko godinah srbski pisci ime srbsko počeli protezati i na Hrvate, i to izprva samo na Štokavce, a kasnije i na Čakavce, hrvatske Kekavce, pače i na sve ostale Slovence...; ja pako, živeć do blizu dvadeset godinah među Hrvati i tako poznavajuć prilično njihovu ćud i narav, uvjeren sam, da ni oni svoga narodnoga imena neće zamieniti sa srbskim... Ako već neće nijedan da zamieni ime, neka bar svoje drugomu nenameće... To se mora priznati, da Hrvati svog imena Srbijem nenameću.

Žao mi je, što nemogu i za Srbe isto kazati, a jošte više žalim, što im u tom poslu prednjači inače velezaslužni g. V. Karadžić, koji je svojim člankom 'Srbi svi i svuda' u 'Kovčežiću', kao što se meni čini, najviše toj razpri povoda dao.

Srbi političke vlasti nikada niesu na Hrvate protegli, samo Dubrovnik im je jedno vrieme danjak plaćao. Na znanstvenom polju niesu također Srbi Hrvatom prednjačili, pače... Hrvati su prvi svoje štokavsko narječje u knjižtvo uveli; dapače po mnenju Srboljuba, Rusa Hilferdinga, Srbi su se za Hrvati povodili.

I ovdje valja dakle istina poslovice 'prepriatelj neprijatelj'. Želeć da srbsko ime Hrvatom omili, bezrazložnim njega narivanjem mržnja se proti njemu probuđuje; želeć slogu gojiti u prevelikoj revnosti razdor se nameće. A u sadašnje doba svestranog udruživanja (associatie) treba južnim Slavenom za njihov duševni razvitak više nego ikad sloge, ako neće da se, budući razciepkani, razplinu u moru velikih narodah Evrope.

Hrvati i Srbi živili su već 1200 godinah bez rata jedan uz drugoga: a sada da se svadaju i kolju za golo ime?...²

Apsolutizam je u Hrvatskoj razbio mnogu romantičarsku iluziju. Moralo je dakle nastupiti otrežnjenje. Zbog pjesmice **Domorodna utjeha**, objavljene u listu »Neven« (jedinom časopisu u desetljeću apsolutizma), uhićeni su pjesnik Ivan Filipović i urednik lista Mirko Bogović. A Filipović je postavio tek retoričko pitanje, koje su sebi postavljali tada uostalom mnogi Hrvati:

Domorodci što ste tužni
Što ste duhom svi klonuli
Što ste mukom umuknuli

Zato što se nalazimo
Na ogromnih razvalinah
Prošastnijeh od godinah
Krasnih sankah, krasnih željah.

² Citirano prema tekstu objavljenom u »Nevenu«, tečaj V., kolovoz 1856., str. 233–234, 242, 244.

Jelačićevo mrtvo tijelo počiva na odru u Banskim dvorima

Preokret je uslijedio nenadano. Rat u Lombardiji, kojega Monarhija 1859. vodi protiv Kraljevine Sardinije i Francuskog carstva, nepovoljno se odvija po Austriju. Dana 20. svibnja umire Jelačić poremećena uma, prerekavši skori kraj austrijskom carstvu. Kod Magente, zapadno od Milana, 4. lipnja austrijska vojska poražena je od Francuza, tjedan dana potom umire Metternich; dana 24. lipnja 1859. kod seoca Solferina u blizini Mantove austrijske snage doživljavaju slom od združene pije-montske i francuske armije, našto je Aus-

trija prisiljena Kraljevini Sardiniji odstupiti Lombardiju. Ministar unutrašnjih poslova Alexander Bach, oličje apsolutističke centralističke politike bečkog dvora, prisiljen je dva mjeseca nakon Solferina (24. VIII. 1859.) na odstup. Odlazak omraženog ministra naznačit će kraj apsolutističkog sustava i preustrojstvo odnosa u carstvu. Odnos dvora prema Mađžarima doživjet će korjenitu promjenu: carskoj politici više nije do obračuna već sporazuma s Mađžarima. Franjo Josip I. carskim ukazom od 5. III. 1860. saziva pojačano Carevinsko vijeće od 38 članova iz svih krajeva Monarhije. Iz Hrvatske pozvan je Vranyczany, iz Slavonije Strossmayer, iz Dalmacije Borelli. Nakon kratka banovanja Ivana Coroninia, nekadanjeg careva vojnog odgojitelja, 19. VI. imenovan je za hrvatsko-dalmatinsko-slavonskog bana graničarski general Josip Šokčević, koji će kao prvu mjeru nasljedovanja Jelačićeve politike 12. VII. 1860. uvesti hrvatski jezik kao službeni u urede, a kao nastavni u škole. Čini se da pušu novi vjetrovi slobode. Slavoljub Vrbanić 1. listopada pokreće »Pozor«, glasilo Strossmayerove narodne stranke,³ a 20. listopada car objavljuje tzv. Listopadsku diplomu kojom Kraljevinama Hrvatskoj i Ugarskoj vraća ustav. Šokčević saziva Bansku konferenciju, kojoj je zadaća formuliranje prijedloga za uvođenje ustavnosti, kao i uređenje odnošaja s Mađžarima. U Beču se osniva Dvorski dikasterij (Namjesničko vijeće za Hrvatsku i Slavoniju potčinjeno austrijskom ministarstvu unutrašnjih poslova) na čelu s predsjednikom Ivanom Mažuranićem. Ukinućem Srpske vojvodine Hrvatskoj su vraćeni iločki i rumski kotar (zauzvrat gubi Međimurje). Dana 5. siječnja 1861. imenovano je sedam velikih župana (Ivan Kukuljević Sakcinski imenovan je zagrebačkim, Ljudevit Vukotinović križevačkim, Josip Juraj Strossmayer virovitičkim...), a već 26. veljače novi austrijski ministar predsjednik Anton Schmerling objavljuje Veljački patent koji sužavanjem djelokruga zemaljskog sabora iznova pokapa sva nadanja puhođena Listopadskom diplomom. On u stvari znači povratak na centralizam. Njime se u Beču ustrojava središnja vlada za čitavu Monarhiju i središnji dvodomni parlament. Izbori za Sabor odvijaju se u ožujku. Hrvatska inteligencija dobija u Saboru odlučnu riječ. Na sceni još je uvijek skupina preporoditelja koji svi, osim Ljudevita Gaja, zbog neuspjeha na izborima, ulaze u Sabor. U istom mjesecu osnovana je samostalna hrvatska vlada –

³ Prvi broj lista izašao je dvadeset dana prije Listopadske diplome kojom je načelno narodima Monarhije dodijeljen ustav. U listu su surađivali Kukuljević, Vukotinović, Ante Starčević i dr. Prva obustava izlaženja toga dnevnika zgodila se 11. siječnja 1864. (Prema tadašnjem tiskovnom zakonu stranka na vlasti, odnosno njezin organ vlada, mogla je oporbenom listu dijeliti opomene. Nakon treće opomene obustavljalo se izlaženje lista). Listu je omogućeno izlaženje nakon gotovo dvije godine pa on opet osvane 14. XI. 1865. Kao vlasnik potpisan je Ivan Perkovac, kao glavni urednik Bogoslav Šulek. S danom 1. X. 1866. Šulek prestat će uređivati »Pozor«. Od 1871. izlazi pod nazivom »Obzor«.

Kraljevsko namjesničko vijeće. Dana 15. travnja sastaje se Sabor prvi put, svečano »instaliravši« Josipa Šokčevića za bana. Gotovo petomjesečno zasjedanje Sabora potrajat će sve do njegova raspuštanja 8. XI. 1861. Raspravljaju se po Hrvatsku vitalna pitanja iz političkog, državnog, sudskog i gospodarskog života. Žustre rasprave vode se oko pripojenja Dalmacije, Dubrovnika, Boke kotorske i Kvarnerskih otoka matici zemlji. Od mnogih i pustih želja bit će poslije (1874.) ostvarena, zahvaljujući Strossmayerovu mecenatstvu, istom ona o otvaranju Hrvatskoga sveučilišta.

Na zasjedanju Sabora sukobljavaju se stranke: Unionistička, Narodna te novoustrojena Stranka prava. Na čelu Unionističke stranke jest Levin Rauch. Stranka se zalaže za uniju s Ugarskom, zazirući od Beča.

Još bijahu žive uspomene na 1848., na bojazan od Mađžara što je dovelo do rata, ali i od Austrije, koja je Hrvate obdaruje apsolutizmom, ukinućem ustava i slobode.

Narodna stranka kolebala se između oba centra moći: Beča i Pešte. Glasilo joj bijaše »Pozor«, vođa biskup Strossmayer, a članstvo brojni književnici i intelektualci, među njima Šulek, Rački i dr. Biskup Strossmayer zalagaše se za hrvatsku individualnost i uspostavu južnoslavenskog jedinstva, nastojeći njime prevladati vjerski raskol.

Utemeljitelji Stranke prava bijahu Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Zastupali su politiku pune nacionalne slobode i državne nezavisnosti: ni pod Beč, ni pod Peštu. Pravaši su »pozoraše« mrzili zbog njihova južnoslavenstva i jugoslavenstva, prenoseći tu mržnju na biskupa Strossmayera i bana Jelačića.

Pod obrazloženjem da ne želi imati zajedničke poslove s Austrijom, Hrvatski sabor odbija poslati svoje zastupnike u Carevinsko vijeće, našto dolazi do raspuštanja Sabora, kao i pretvorbe Dvorskog dikasterija u studenom 1861. u Kraljevsku dalmatinsko-hrvatsko-slavonsku dvorsku kancelariju na čelu s kancelarom Ivanom Mažuranićem.

Ivan Mažuranić, uz njega Kukuljević Sakcinski, Ambroz Vranyczany, Ljudevit Vukotinović i drugi nastoje u pogodbi s Austrijom naći za Hrvatsku izlaz. Odvojivši se (1863.) od Narodne stranke (tada se nazivala Narodno-liberalna), osnivaju Samostalnu narodnu stranku. »Samostalce« su nazivali i »centralistima« jer su se zalagali za slanje hrvatskih zastupnika u Carevinsko vijeće (Jedinstvo narodnjaka ponovno je uspostavljeno potkraj 1866.).

Ujesen 1865. Franjo Josip I. povlači Veljački patent, te je nakon kratke federalističke faze (oživljavanje Listopadske diplome), spreman na pregovore s mađžarskim vođama, koji, uz to, imaju i snažnu podršku carice Elizabete. Hrvatska je zaobidena. Na putu je nagodba s Mađžarima i ustroj dvojne monarhije (dualizam). Uzaludni su naponi Hrvatskog sabora za sjedinjenjem hrvatskih zemalja. Porazom u ratu s Pruskom (1866.) Austrija gubi Veneciju, a vojni neuspjeh primorava cara na nagodbu s Ugarskom, odnosno s njezinim vođom Ferencem Deákom. Na temelju njegova prijedloga uglavljena je 1867. Austro-ugarska nagodba o dualističkom preuređenju Habsburške Monarhije. Dualizam je označio kraj hrvatskim nadanjima u federalizaciju Monarhije. Ovim državno-pravnim aktom, rezultatom kompromisa između austrijskih i mađžarskih vladajućih krugova, nova državna tvorevina dobila je naziv Austro-Ugarska Monarhija pa je Franjo Josip I. morao biti okrunjen za mađžarskog kralja. Austrija je zadržala Dalmaciju i Istru, dok je Sjevernu Hrvatsku prepustila Ugarskoj. Pritom se Hrvatsku ništa nije ni pitalo. Hrvatski sabor u pregovorima o nagodbi uopće nije sudjelovao. Beč se pogodi s Ugarskom »de nobis, sine nobis«.

Kada je Hrvatski sabor, zbog svoga federalističkog stajališta, te odbijanja da na ugarski sabor pošalje svoje zastupnike, a svoje izaslanstvo na carevu krunidbu, bio raspušten 25. svibnja 1867., podnio je ban Josip Šokčević ostavku. Nakon njegova odstupanja namjesnikom banske časti postaje vođa unionista Levin Rauch. Oktroiranim izbornim redom i pritiscima proveo je Rauch izbore i stekao unionističku većinu. Nakon što je manjinska oporba napustila Sabor, hrvatska regnikolarna deputacija na čelu s predsjednikom Sabora Antunom Vakanovićem prihvatila je u Budimpešti 30. siječnja 1868. nacrt za Hrvatsko-ugarsku nagodbu koji je Hrvatski sabor potom odobrio 24. rujna 1868., a namjesnika banske časti Raucha 8. prosinca iste godine uzvisio na čast hrvatsko-dalmatinsko-slavonskog bana. Hrvatsko-ugarskom nagodbom Hrvatska je došla pod političku i gospodarsku ovisnost o Mađarskoj. Ban je postao eksponent ugarskog ministra predsjednika, a njegova odgovornost Hrvatskom saboru sasvim formalna.

Hrvatsko-ugarska nagodba Hrvatskoj je ipak potvrdila kontinuitet njezine državnosti i priznanje političkog čimbenika. Hrvatima je priznat status političkog naroda, grb, zastava, teritorij, državna organizacija te zajamčena ustavnost, te pravo na autonomnost u unutrašnjoj upravi, sudstvu, bogoštovlju i nastavi. Rijeka je, falsifikatom bečkog dvora, odnosno promjenom izvornika Nagodbe (»riječka krpica«), dodijeljena ugarskoj kruni kao zasebno tijelo gdje će pod Ugarskom ostati sve do raspada dvojne monarhije godine 1918. Nagodba je u Hrvatskoj izazvala veliko nezadovoljstvo. Posebna omraza vladala je prema banu Levinu Rauchu, koji je, optužen zbog koristoljublja (afera Lonjsko polje), morao 1871. odstupiti s banske časti.

Rakovička buna, ugušena prije nego je i započela, izdaja i ubojstvo Eugena Kvaternika 11. listopada 1871. u klancu Ljupča, rječito govore o očaju u kojem su se hrvatski narod i njegovi politički vođe našli. Buna podignuta na području Vojne krajine s ciljem njezina pripojenja nezavisnoj hrvatskoj državi, nije imala izgleda u kraju koji je Austrija naselila srpskim pučanstvom. Čin osamljen i nepripremljen, doimao se poput krika vapijućega u puštinji.

Godine 1872. umire dr. Ljudevit Gaj, vođa iliraca, pisac, nakladnik, jezični reformator i političar. U 92. broju⁴ »Obzora« od utorka 23. travnja oglašava se i Šulek. Njegov *in memoriam*, sročten pod naslovom *Ljudevit Gaj*, odražava sjajnog stilista koji će potonjim piscima uzorom služiti:

Ljudevit Gaj (1809 – 1872.),
vođa hrvatskoga narodnog preporoda, pisac,
nakladnik, jezični reformator i političar.
Zadojen Gajevim idejama Bogoslav Šulek
pristupa narodnom preporodu, kontaktira s
Gajem, služi se njegovom bogatom knjižnicom,
od 1843. uređuje Gajevu »Danicu«

⁴ To izdanje uglednoga zagrebačkog dnevnika nosi greškom otisnut broj 91.

»Tutanj zvona oglašuje Zagrebu naprasnu smrt Ljudevita Gaja, kojemu je u subotu 20. travnja oko poldana kaplja pala, te se je u 5 sati u bolji svijet prestavio, a danas u 5 sati poslje podne odpratit ćemo ga na groblje sv. Jurja, gdje će pokraj nezaboravne majke vječni sanak sniti.

S Gajevim imenom svezana je neprekidno poviest hrvatskoga prieporoda, kojemu je on bio prvi i glavni početak.

Ima tomu upravo četrdeset godina, kad se je na hrvatskom nebu, zastrtom tamnima oblačinama, pojavio čudan meteor, nakan razpršiti magluštinu, nebi li opet žarko sunce obasjalo krasnu domovinu... Iz posijane onda sjemenke niče do skora drveće, te gojeno neumornom brigom pomniva vrtlara poraste bujno, tako da se već sada u sladkom hladu granata stabla potomci nasladuju, i ako Bog da i sreća junačka, roditi će stablo i obilatom rodom, kojemu se ni sam vrtlar njegov nije nadao, kad ga je sadio.

Tolike je stekao Gaj (zasluge) oko narodnoga i duševnoga života u obće, a napose oko književnosti – akoprem sam nije gotovo ništa pisao... To mu se je vrlo zamjeralo; nu bez razloga. Gaj sam priznavaše, da on nije stvoren za pisanje knjiga, nego za širenje idea živom riečju, kao što činjahu i apoštoli... Njegova milokrvnost, njegov mili divan, poetičnost i opet razgovietnost besjede, idealnost pomislih uporavljenih realnim odnošajem, vruće branjenje svoga mnienja bez žestine i strasti, oštroomno pobijanje prigovora bez uvrede i napadanja, k tomu njegovo sokolovo oko, ljubko lice, zvonki glas – sve je to, rek bi, očaralo slušaoca, te je zbilja ovim postupanjem mnoge neprijatelje razoružao ili barem ušutkao, a puno prijatelja stekao narodnoj stvari, ne samo u običnih društvi nego i u visokih krugovih...

Al ako je Gaj bio ljubazan u svom običnom razgovoru, znao je biti bogme i oštar, gdje je trebalo. Nisu Magjari do danas zaboravili njegovih rieči, koje izusti u Požunu god. 1840., kad su mu koje kako prietili nebi li ga tim u strah utjerali: 'Magjari su – reče – otok plivajući u velikom slavenskom oceanu; nit sam ja toga oceana stvorio, nit sam ga uzburkao: okanite se toga i vi, gospodo, da vam nebi valovi povrh glave narasli i otok poplavili'...

Posrnuo je i Gaj za života svoga; nego da sravnimo mane njegove, koje su ovomu ili onomu nahudile, s njegovimi neizmjernimi zaslugami: nećemo počasiti časa, već ga uvrstiti među naše slavne i velezaslužne muževe, kojim će se ime spominjati, dok bude sunca i mjeseca na nebu hrvatskom...

Tako se i meni gledajući u ovaj otvoreni grob čini, kao da stojim na razvalinah krapinskoga grada, lišenih svake dike i uresa, obraslih dračem i korovom. Al' ja nevidim pukotina zida, nemarim što je nestalo krova, što se šišmiši gnjezde u ostancih svoda: meni lebdi pred očima samo slavna prošlost, samo junačka djela na njem počinjena, samo hrabra krvca za dom prolivena.»

Završna rečenica, stilski vrlo efektna, parafrizira Isusa Krista:

»Tko za 62 godine svoga vjekovanja nije nikada popuznuo na sklizkoj stazi života, neka se baci kamenom na mrtvačku škrinju sad u grob spuštenu: ja na nju mećem grudicu zemlje i dovikujem pokojniku iz dna srca svoga: 'laka ti zemljica!'«

Godina 1872. nije obilježena samo Gajevom smrću, ona prolazi u znaku banskog namjesnikovanja Antuna Vakanovića koji, da bi unionistima donio većinu, provodi izbore uz progone, teror i nasilje. U 1873. Strossmayerova Narodna

Na radost čitavoga hrvatskog naroda car i kralj Franjo Josip I. 20. rujna 1873. imenuje banom kandidata Narodne stranke *Ivana Mažuranića (1814–1890.)*. Šest i pol godina duga vladavina »bana pučanina« (1873.–1880.) razdoblje je preobrazbe i preustrojstva Hrvatske, posebice na polju uprave i nastave. Donesen je zakon o slobodi tiska, sudstvo odvojeno od uprave postaje neovisno, nastava se sekularizira. Godine 1874. otvoreno je u Zagrebu Sveučilište s trima fakultetima: bogoslovnim, pravoslovnim i mudroslovnim.

stranka (koja je izborila većinu usprkos Vakanovićevim manipulacijama) u Hrvatskom saboru prihvaća reviziju Nagodbe (ticala se tek fiskalnih pitanja), a onda car i kralj Franjo Josip I. 20. rujna 1873. imenuje banom, na radost čitavoga hrvatskog naroda, kandidata Narodne stranke Ivana Mažuranića. Šest i pol godina duga vladavina »bana pučanina« (1873.–1880.) razdoblje je daljnje preobrazbe i preustrojstva Hrvatske, posebice na polju uprave i nastave. Donesen je zakon o slobodi tiska i javnog sastajanja, sudstvo odvojeno od uprave postaje neovisno, nastava se sekularizira, donose se zakoni o pučkim učilištima i obvezatnom javnom školstvu, srednjoj i višoj nastavi. Godine 1874. u Zagrebu je otvoreno Sveučilište Franje Josipa I. s tri fakulteta: bogoslovnim, pravoslovnim (pravnim) i mudroslovnim (filozofskim).

Berlinski kongres 1878. mijenja zemljopisnu i povijesnu kartu Europe. Stvaraju se nove nezavisne države: Bugarska, Rumunjska, Crna Gora i Srbija, dok se Austro-Ugarskoj Monarhiji 4. srpnja 1878. priznaje pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine. Hrvati nadobudno vjeruju da će nakon ulaska generala Josipa Filipovića na čelu hrvatske vojske u Bosnu ova biti pripojena Hrvatskoj. Hrvatski sabor caru upravlja čak adresu sa sugestijom o pripojenju. Ban Mažuranić vjeruje da će još godine 1873. razvojačenu Vojnu krajinu, koja je okupacijom Bosne i Hercegovine izgubila svaki smisao, moći pripojiti Hrvatskoj, no Mađžari banove pokušaje osujećuju, pa se on u veljači 1880. odriče banske časti. No već iduće godine, za banovanja Ladislava Pejačevića, ostvarit će se višestoljetni hrvatski san. Dana 15. srpnja 1881. proglašeno je sjedinjenje Vojne krajine s Hrvatskom, a 1. kolovoza uprava Vojne krajine predana je hrvatskom banu. U međudobi pojačava se, uz blagoslov Beča, mađžarski pritisak na Hrvatsku. Promaknuća činovništva u financijskoj službi vezuju se za znanje mađžarskog jezika, a »financijski ravnatelj« Antun David otvara tečajeve na kojima financijski činovnici uče mađžarski. Godina 1883. ostaje zapamćena po aferi s dvojezičnim hrvatsko-mađžarskim natpisima i grbovima na financijskim ustanovama, kojima su, protivno odredbama Nagodbe, zamijenjeni hrvatski natpisi.

Razjarena masa u Zagrebu skida dvojezične natpise s grbovima, u Hrvatskom zagorju i bivšoj Vojnoj krajini dolazi do nemira, ban Ladislav Pejačević podnosi ostavku. Mađžarski ministar predsjednik Koloman Tisza ukida u Hrvatskoj ustav te utječe na imenovanje generala Hermana Ramberga za kraljevskog komesara u Hrvatskoj i Slavoniji. U listopadu 1883. osvanu u Zagrebu »nijemi« grbovi, 1. prosinca bude Hrvatskoj vraćen ustav, a banom imenovan carev pouzdanik i strogi čuvar dualizma i hrvatsko-ugarske nagodbe, grof Dragutin Khuen-Héderváry. Njegovoj apsolutističkoj vladavini zadatak je pacifikacija Hrvatske i njezina transformacija u mađžarsku pokrajinu. Karakteriziraju je nasilje na izborima, gušenje slobode tiska, utamničenja, osnivanje mađžarskih osnovnih škola, poticanje Hrvata na iseljavanje

Grof Khuen-Héderváry,
hrvatski ban (1883.–1903.) i predsjednik
mađžarske vlade (1903., 1910.–1912.).

u Ameriku. Brahijalna Khuenova sila rađa otpor koji se manifestira spaljivanjem mađarske zastave na Jelačićevu trgu za careva i kraljeva posjeta Zagrebu 1895. Starčevićeva Stranka prava stječe golemu popularnost.

Dugim dvadesetogodišnjim banovanjem Khuen-Hédervárya (1883.–1903.) Hrvatska će tako zakoračiti u XX. stoljeće...

Život i leksikografski rad Bogoslava Šuleka

BOGOSLAV ŠULEK (Subotiče, 20. IV. 1816. – Zagreb, 30. XI. 1895.), polihistor, publicist, prosvjetitelj i leksikograf. Ovog rodom Slovaka, no srcem i dušom Hrvata, rodoljuba i žarka sljedbenika ilirske ideje, krasile su brojne osobine: široki interes i svestrana enciklopedijska naobrazba, duševni mir, marljivost, ustrajnost, požrtvornost i plodnost, znanje stranih jezika, leksikološka izobrazbenost i istančan jezični osjećaj. Premda stranac, ubrzo je, poput izvorna govornika, ovladao hrvatskim jezikom, postavši uzorom i primjerom, uistinu prvim hrvatskim stilistom za kojim će se povoditi podosta nastavljalca. S pravom je Josip Torbar za Šulekov stil rekao kako se u njemu zrcalio duh hrvatskoga jezika, hrvatski način mišljenja izražen čistim hrvatskim riječima. »I po formi i po sadržaju popeo se Šulek na visinu čiste i pravilne stilistike hrvatskoga jezika«, zaključuje Torbar.⁵

Pod načelom »Hrvatska Hrvatima!«, za hrvatsko pravo i budućnost druge mu domovine, vojuje prvi hrvatski profesionalni novinar i rasni publicist, mnogim čvrsto argumentiranim člancima i knjigama, snažan i glasan u prosvjedu protiv svakog zatiranja hrvatske samostalnosti. Šulekovo svestrano pero, svojim uredničkim djelovanjem, školskim udžbenicima, knjigama i člancima, priskrbilo mu je ime pučkog prosvjetitelja i popularizatora književnosti i znanosti. Ustrajni je djelatnik i dosljedni no i posljednji privrženik i zatočnik zasjenjene i prerano zaboravljene Zagrebačke filološke škole.⁶ Obdarenošću za suptilne jezične razlike i tvorbene mogućnosti udario je temelje hrvatskoj terminologiji, otvorivši komunikacijske kanale strujanjima zapadnoeuropskog kulturnog i civilizacijskog kruga. Optuživan za »zastranjenja« u stvaranju neologizama, te za prekomjerni jezični purizam, ovaj kroatizirani Slovak svojom je gotovo genijalnom sposobnošću za tvorbu riječi stvorio leksik, književni, civilizacijski i znanstveni, koji je ostavio duboka traga u suvremenoj hrvatskoj jezičnoj komunikaciji. Po zamašaju, znanstvenom pristupu i obimu Šulekov leksikografski opus nema premca u hrvatskoj leksikografiji XIX. stoljeća.

»Taj maleni, mirni i skromni čovjek, čije su brojne nezgode (frakture ruke i noge) bile u starom Zagrebu poslovične, koji je dugo bolovao i dugo živio: bio je polihistor, kakav je Hrvatima upravo trebao na prijelazu

⁵ Josip Torbar, *Nekrolog. O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka*, Ljetopis JAZU, sv. 11., Zagreb, 1897., str. 178.

⁶ Zagrebačka filološka škola osnovana u ilirsko preporodno doba (utemeljitelji su joj Gaj, A. Mažuranić i Babukić) ostvarila je svoje ciljeve samo kod Hrvata, grafijom i kod Slovenaca. Prihvaćanjem ijekavskog govora štokavskog narječja, ova je škola morala računati i na sve druge osjetljivosti: radi kajkavaca, čakavaca, Slovenaca, ali i književne tradicije zadržani su stariji oblici, etimologija, a djelomice i pravopisna tradicija. Poslijeilirski razdoblje zagrebačke škole u znaku je gramatičara Adolfa Vebera i leksikografa Bogoslava Šuleka. Zagrebačka filološka škola smrću Veberovom 1889. nestaje s jezikoslovne pozornice, na njoj ostat će, kao posljednji njezin zatočnik i pobornik, Bogoslav Šulek. (Cfr. Ljudevit Jonke, *Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća*, Filologija, knj. 1., Zagreb, 1957; isti, *Veberove zasluge za naš književni jezik*, Rad JAZU, knj. 309., Zagreb, 1956.).

iz doba narodnog buđenja u doba naučnog stvaranja. Jer pohrvaćeni Slovak Bogoslav Šulek u svojoj je inteligenciji, učenosti, marljivosti i poštenju bio i preporoditelj i naučni stvaralac⁷.

Tako je o Bogoslavu Šuleku pisao dr. Rudolf Maixner.

Za Petra Budmania Šulek je: »naš izvrzni poliistor, kojijem se naš narod kao svojijem sinom diči, premda je rođeni Slovak, isto kao što se nim diče naši filolozi, naturalisti, pravnici, istorici, publicisti kao da u njihovo kolo pripada...«⁸

Rodna kuća Bogoslava Šuleka u Subotiču (suvremeni izgled).

Šulekovi vuku podrijetlo iz Slovačke⁹. Otac Bogoslavov, evangelički župnik i ugledan čovjek Jan Šulek, bijaše učitelj u Mošovcima, rodnom mjestu Jana Kollára, i učitelj Kollárov. Nastanio se poslije u Subotiču, u Nitranskoj županiji, dvaput oženjen imaše brojnu obitelj: osam sinova i toliko kćeri.

Bogoslav Šulek¹⁰ rodio se 20. travnja 1816. u Subotiču, gdje se i školovao. U dvanaestoj godini odlazi na nauke u Požun u najbolji evangelički licej, stjecište budućih slovačkih rodoljuba (među inima Dragutina i Ljudevita Štúra), gdje se zadoji ne samo idejama domoljublja već i sveslavenstva. Tu se upoznaje i s prvim hrvatskim listom, Gaje-

⁷ Rudolf Maixner, *Bogoslav Šulek. Izabrani članci*, Noviji pisci hrvatski, knj. 8., Zagreb, 1952., str. 28.

⁸ Petar Budmani, *Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835. godine*, Rad JAZU, knj. 80., Zagreb, 1885., str. 174.

⁹ Šulekov životni put rekonstruiran je poglavito s osloncem na podatke iznesene u najboljoj i najopsežnijoj biografiji koju je objavio njegov prijatelj i sumišljenik, tadašnji predsjednik JAZU, dr. Josip Torbar; *Nekrolog. O životu i djelovanju dra. Bogoslava Šuleka*, Ljetopis JAZU, sv. 11., Zagreb, 1897; k tomu poslužili su i podaci iz Maixnerova životopisa Bogoslava Šuleka u gore citiranoj knjizi izabranih članaka.

¹⁰ Krsno mu je ime Dragutin Bogoslav (Carolus Bohuslaus). Ime Bogoslav dobio je po kumu, slovačkom domoljubi Bogoslavu Mudronju. Imenom Dragutin služio se i u Hrvatskoj, davši kasnije prednost »Bohuslawu«.

vim »Novinama horvatzkim«, s idejama hrvatskoga narodnog preporoda, hrvatskom književnošću i žudnjom za samostalnošću, koja se zacijelo morala dopasti Šuleku i slovačkim »domorodcima«. Završivši 1837. filozofsko-pravni i teološki studij na požunskom liceju, iz materijalnih razloga i očeve bolesti odustaje od nakane za studijem u Jeni, gdje je kanio usavršiti svoju naobrazbu. U Subotištu obavlja svećeničku službu, no zbog nagluhosti, koja ga je zadesila u četrnaestoj godini, nije se zaredio. Nagluhost bijaše, sva je prilika, i razlogom zbog kojeg se zaputio u Hrvatsku svome bratu Mihajlu, vojnom liječniku u Brodu na Savi. U Brod je stigao u studenome 1838. Uspostavljena veza s Hrvatskom bit će trajna: svoju drugu domovinu više nikad neće napuštati.

U svibnju 1839. javlja se iz Broda pismom Ljudevitu Gaju, nudeći se za tiskarskoga praktikanta. Proboravivši osam mjeseci u Brodu u učenju hrvatskoga jezika u rujnu 1839., u svojoj dvadeset i trećoj godini, obreo se Šulek u Zagrebu i zaposlio kao knjigotiskarski praktikant, ali ne u Gajevoj već u tiskari Franje Župana. U njoj će proboraviti tri godine, mukotrpno slažući slog danju, a obrazujući se noću, što je imao zahvaliti svojoj ustrajnosti i rijetkoj postojanosti.

Brod na Savi. Trg pred franjevačkom crkvom Sv. Trojstva.

Zadojen Gajevim idejama pristupa narodnom preporodu, kontaktira s Gajem, služi se njegovom bogatom knjižnicom. Njegovo oduševljeno opredjeljenje i hvalospjev ilirstvu najbolje odražava zanosni panegirik *Iliriens Palingenesie*, otisnut u Zagrebu u srpnju 1841. U zabavno-poučnom listu »Danica« javio se prvi put prijevodnim člancima godine 1841.,¹¹ a u Gajevim »Ilirskim Narodnim Novinama« u 85. broju 1842. (te je godine, čini se,

¹¹ »Danica« br. 40. i 41. od 2. i 9. X. 1841.

pristupio Gaju) s opisom ustoličenja bana Hallera. Zadovoljan njegovim radom Gaj mu 1843. povjerava uređivanje »Danice«, što Šulek anonimno obavljaše do 1846.

Ilegalni politički list i glasilo Narodne stranke »Branislav« kojemu je glavnim urednikom bio Šulek, a novčano ga potpomagao Ambroz Vranyczany. Uređivao se u Zagrebu, ali zbog cenzure tiskao u Beogradu, otkuda je potajice lađom prevožen do Siska. Ovaj politički tjednik ilegalno je u Hrvatsku unosio vatreni ilirac i vođa serežana Albert Nugent.

Od studenoga 1844. do veljače 1845. glavnim je urednikom svih trinaest brojeva ilegalnoga političkog lista i glasila Narodne stranke »Branislav«, koji se uređuje u Zagrebu, ali zbog cenzure tiska u Beogradu, potom kradomice raspačava u Hrvatskoj.¹² Izbjegavajući cenzuru Šulek u »Branislavu« otkriva mađarske spletke, upozoravajući na prijetuću pogibelj. Prirođeni oporbenjak odlučno ustaje i ostrim perom napada nasilnički režim tudinca bana Hallera.

Godine 1844. objavljuje Šulek u Beogradu, anonimno dakako, knjižicu *Šta namjeravaju Iliri* u kojoj razlaže program Narodne stranke, popularizirajući ideju ilirizma. Među južnim Slavenima ovo Šulekovo djelo postade političkim katekizmom narodnog preporoda.

Od kolovoza 1846. Šulek uređuje Gajeve »Novine Horvatske, Slavonske i Dalmatinske« (»Danicu« preuzima Dimitrija Demeter) koje, nakon proglašenja slobode tiska 15. ožujka 1848., po prvi put potpisuje svojim punim imenom i prezimenom. Iste godine mjeseca lipnja potpisuje se kao »učrednik« (Gaj kao »nadučrednik«). Postupno Šulekovo osamostaljenje sada je

potpuno. No uskoro doći će do razlaza s Gajem, utemeljena na političkom neslaganju. Budući da je bivši vođa narodnog preporoda krenuo oportunističkim utrenikom, Šulek ga po svojem političkom uvjerenju nije niti htio niti mogao slijediti. I dok se Gaj priklanja novoj vladajućoj strukturi¹³, Šulek oštro udara po ustavnome oktroju. Dana 23. lipnja 1849. u 75. broju »Novina« Šulek se opršta od čitateljstva i suradnje u listu kojega političke stavove više ne dijeli.

S tim u svezi u pismu upućenu 26. lipnja 1849. Andriji Torkvatu Brliću Šulek piše: »...odrekao sam se redakcije pošto sam doznao da G. bivši u Beču o tom radi, da budu novine njegove ministarski organ. Takva šta nebiva dakako badava. Znajući da me neće privoliti na pohvalu ministerija radećeg nam o glavi, pristao je na moj odstup...«¹⁴

¹² List je novčano potpomagao Ambroz Vranyczany. Tiskan u Beogradu, potajno lađom prevožen do Siska, ovaj tjednik je ilegalno u Hrvatsku unosio Albert Nugent.

¹³ Od 1. VII. 1849. »Novine Horvatske, Slavonske i Dalmatinske« mijenjaju naziv u »Narodne novine«, da bi od 1. I. 1850. postale vladinim službenim listom.

¹⁴ Citirano prema: *Bogoslav Šulek. Izabrani članci*, Noviji pisci hrvatski, knj. 8., priredili Rudolf Maixner i Ivan Esih, Zagreb, 1952., str. 18.

Godina 1848./49. bijaše za Šuleka potresna. I on osjeti posljedice krvava sukoba što je još uvijek trajao: mlađi mu brat Ljudevit, evangelički kapelan i zastupnik u županijskoj skupštini u Nitri, zbog zahtjeva da mu se dopusti govoriti slovački, bude proglašen buntovnikom; Mađžari ga utamniče u tvrđavi Komárno¹⁵ gdje je naskoro od kolere i umro. Još mlađi brat Friderik Vilim pristupi slovačkoj legiji radi obrane slovačke domovine, no bude uhićen, stavljen pred prijeki sud i pogubljen.

U mjesecu kolovozu 1849. Šulek se prihvaća uredništva u »Slavenskom jugu« (formalno su to njegovi pokretači braća Lavoslav i Ljudevit Župan), organu oporbene Liberalne stranke, osporava oktroj, zastupa, suprotstavljajući se bečkom centralizmu, autonomiju hrvatskog naroda na temelju federalizacije Monarhije.¹⁶ Zbog svoga oštrog pera Šulek se nađe pod prijetnjom utamničenja, a onda 12. veljače 1850. Jelačićevom naredbom bude izlaženje lista obustavljeno. U znak protivljenja takvoj odluci zagrebačko gradsko zastupstvo proglasi Šuleka počasnim građaninom.

U travnju 1850. glavnim je urednikom novopokrenutu dnevniku »Jugoslavenske novine«, kojega će već u prosincu 1850. zadesiti ista sudbina zabrane, čime će i Šulekova politička publicistika biti za desetljeće prekinuta.

Tmurni oblaci što stižu od Beča nadvijaju se nad političkim nebom u Hrvatskoj. Zamukli su glasovi slobode. U ljude i društveni život uvlači se nepovjerenje, strah, letargija. Na sva važnija mjesta dolaze tuđinci, »Bachovi husari«, njemački jezik istiskuje hrvatski. Hrvatski »domorodci«, javni djelatnici i dužnosnici napuštaju javno i političko polje djelovanja, opredjeljujući se za književno, znanstveno ili prosvjetiteljsko. U Šulekovo kući sastaju se Preradović, Trnski, Utješenović, Praus i drugi.

Razdoblje apsolutizma obilježeno je Šulekovim stručnim i prosvjetnim djelovanjem. Godine 1850. objavljen mu je *Naputak za one, koji uče čitati*, 1852. *Sto malih pripoviedakah*, a 1853. *Početnica za djecu*. *Čitanka za pučke učione*.

Šuleku od rana pri srcu bijahu prirodoslovne znanosti, posebice biljarstvo pa ne iznenađuje da je upravo na stručnom i pedagoškom polju vezanom za ovu disciplinu najviše dao. Godine 1856. objav-

NAPUTAK

za one,

koji uče čitati.

Spisao

Bogoslav Šulek.

U Zagrebu, 1850.
Tiskom Franje Župana.

Razdoblje apsolutizma obilježeno je Šulekovim stručnim i prosvjetnim djelovanjem. Godine 1850. objavljen mu je »tiskom Franje Župana« *Naputak za one, koji uče čitati*.

¹⁵ Stariji hrvatski naziv Komoran; mađžarski: Komárom; njemački: Komorn.

¹⁶ Tijekom 1849. objavio je Šulek u »Slavenskom jugu« sljedeće uvodnike: *Mržnja zapada*, *Uvodnik bez naslova*, *Krive Mesije*, *Odgovor oktrojašima*, *Vječni mir*, *Engleski ustav*, *Politički karakteri*, *Politika »Slavenskog juga«*, *Naša opozicija*.

BILJARSTVO.

Za višje gimnazije

Bogoslav Šulek.

U Beču, 1856.

Tiskom u k. h. prodavaonice školskih knjig

Biljarstvo za višje gimnazije Bogoslava Šuleka, Beč 1856. Priručnik namijenjen školskoj mladeži, samoukim botaničarima i »biljarima«, imao je služiti u praktične svrhe.

ljuje *Prirodopis za niže realne gimnazije* (prijevod s njemačkoga Zippeova djela *Naturgeschichte*). Školskoj mladeži namijenjeno je i *Biljarstvo za višje gimnazije* (Beč, 1856.) kojemu je 1859. Šulek pridodao i II. dio.¹⁷ Ovim školskim priručnicima položi Šulek temelje botaničkom znanstvenom nazivlju.

Suraduje Šulek i u »Luni« i Bogovićevu »Nevenu« navlastito prilozima iz područja književnosti, prirodoslovnih znanosti i jezikoslovlja.¹⁸ Jedini izlet u političke vode jest

¹⁷ *Biljarstvo za višje gimnazije* objavljeno je u Beču iste godine (1856.) i pod izmijenjenim naslovom *Biljarstvo. Uputa u poznavanje bilja*. Drugi dio izdala je Matica hrvatska 1859. zajedno s prvim dijelom pod zajedničkim naslovom *Biljarstvo. Uputa u poznavanje bilja*. Ovi priručnici, pisani za samouke botaničare, imali su služiti »biljarima« u praktične svrhe: podučiti ih kako slagati »biline«, po Linnéovu sustavu, kako ih sušiti i spremati u herbare. U veljači 1860. došlo je do polemike između Ljudevita Vukotinovića i Šuleka. Kao protivnik Linnéova sustava Vukotinović je zamjerao Šuleku primjenu loše sistematike (s čime se i Šulek složio) te što je kovao novotvorenice (dopušta samo »dobrozvučne« i jeziku primjerene), mjesto da zadrži lokalno, udomaćeno ime biljci. Na kraju polemičkog članka (»Narodne novine« od 7. II. 1860.) Vukotinović nadraženo ističe kako je on Hrvat, domaći sin, navikao uvijek otvoreno i iskreno raspravljati, pa neće dopustiti da ga terorizira neka pridošlica pa bio on slavenske, njemačke ili kojegod mu drago krvi.

¹⁸ U književnom prilogu »Nevena« br. 1 (1854.) u članku *Zašto izostavljamo e pred r-om u riečih n.p. krv?* Šulek dokazuje kako *r* valja priznati za samoglasnik te, ispustivši svaki drugi glas pred njime (bilo *a*, bilo tzv. muklo *e*), pisati *krv*, *prst*.

GOSPODARSKI LIST.

U Zagrebu dan 7. siječnja 1858. GODINA VI.

Prvi broj »Gospodarskog lista« sa Šulekovim uvodnikom: 7. siječnja 1858. Velikih zasluga stekao je Šulek i na gospodarskom polju, uređujući od 1858. do 1865. ovaj tjednik. Od lista učinio je svojevrsnu školu za gospodare, koje je svojim popularnim pristupom tematici poučavao u svim granama ratarstva i narodnoga gospodarstva.

Nagradil

članak *Srbi i Hrvati* (»Neven«, 1856.), Šulekov odgovor Karadžiću – obrazac razboritosti, širokogrudnosti, umjerenosti, ali i nastojanja za uspostavom sloga na temeljima pravednosti.

Velikih zasluga stekao je Šulek i na gospodarskom polju uređujući od 1858. do 1865. »Gospodarski list«. Od lista učinio je svojevrstu školu za gospodare, koje je svojim popularnim pristupom tematici obučavao u svim granama ratarstva i narodnoga gospodarstva.

Još u veljači 1851. pisao je Šulek Franu Kurelcu u Rijeku, kako se bez svoje krivnje morao »preseliti na polje strogo literarno« i prihvatiti se rada na Njemačko-hrvatskom rječniku, jer Mažuranić-Užarevićev rječnik »premda vrlo nesavršen, sasvim se je raspačao«.

Potreba za priručnikom sa službenim i znanstvenim nazivljem naglo je porasla godine 1848. kada je hrvatski jezik uveden u urede i škole. Šulek se na nagovor namjesnika banske časti Mirka Lentulaja prihvatio rada na rječniku (bio je tada član odbora za hrvatsku pravnu terminologiju). Iz više razloga rad na rječniku odužio se, da bi konačno osvanuo u godini 1860.¹⁹ Hrvatska leksikografija dobila je ovim djelom jedan od najboljih dvojezičnika koji je uz obilje pučkoga štokavskog blaga donio i mnoštvo jezičnih novotvorbi.

Topovi s Magenta i Solferina uzdrmali su, a potom i skršili Bachov apsolutizam. Nakon Listopadske diplome ponovno se otvaraju saborska vrata, hrvatski jezik ulazi u škole i javni život. Šulek se vraća novinstvu i političkoj publicistici; 1. X. 1860. pokrenut je »Pozor«, među pokretačima nalazi se Šulek, uz Račkoga najznačajniji suradnik lista. Glavni je urednik Ivan Perkovac. Šulekova suradnja (autor je brojnih uvodnika) gubi na intenzitetu 1862./63., a prestaje nakon trokratne opomene i zabrane lista 11. I. 1864. Ponovno pokrenutom »Pozoru« u studenom 1865. glavnim je urednikom do rujna 1866. kada zbog obveza na leksikografskom polju (rad na rječniku znanstvenog nazivlja) napušta uredništvo. Godina 1865. predstavlja Šulekov stvarni raskid s novinstvom. Suradnja s »Viencem« i »Obzorom« (nasljedovateljem »Pozora«) bit će tek zgodimična.²⁰

Književni prilog »Nevena« br. 2 iz iste godine objavljuje zapaženu Šulekovu raspravu *O dvoglascu ie*, u kojoj se Šulek zalaže da se mjesto *ě* u dugim slogovima piše *ie*, a *e* u kratkima. Šulek ističe da »*e* *ě* bilo samo provisorium« kojega je zadaća završena te ga valja napustiti. Raspravi Šulek pridoda i rječničić s primjerima kad se *ě* piše *ie*, a kada *je*. Poslije ovoga članka grafem *ě* (što ga je Gaj bio uveo iz češke abecede) postupno iščezava. Za Šulekom povode se vrlo brzo hrvatski pisci i svi časopisi; *ě* se dulje održao tek u školskim udžbenicima.

Šulekovi pravopisni napisi bijahu tako utjecajni da se svojedobno bio čak uvrježio izraz »Šulekov pravopis« kao antonim »školskom pravopisu«.

¹⁹ *Deutsch-kroatisches Wörterbuch von Bogoslav Šulek – Njemačko-hrvatski rječnik*. Agram, 1860. Verlag der Franz Supann'schen Buchhandlung (2 sveska).

²⁰ Za »Obzor« pisat će mahom političke članke, u »Viencu« znanstveno-popularne i književne prikaze te nekrologe.

Nakon što je 15. travnja 1861. sazvan Hrvatski sabor zbog uređenja odnošaja s Ugarskom i austrijskim zemljama, izlazi *Hrvatsko-ugarski ustav ili konstitucija* kojega je Šulek »nacrtao« kako bi »našinci« brže-bolje upoznali hrvatsku »konstituciju«, njezinu vrsnoću, slabosti i nedostatke i tako oboružani znanjem znali što popuniti i mijenjati kad se sabere u Sabor.

U godini 1862. doživljava Šulek teško razočaranje. I pored zagovora hrvatskih uglednika (Strossmayer, Rački, Trnski, Vranyczany, Preradović i dr.) propada njegova molba za stalnim zaposlenjem, odnosno kandidatura za zemaljskog arhivara (koje je mjesto upražnjeno 5. I. 1861. imenovanjem dotadanjeg arhivara Ivana Kukuljevića Sakcinskog za velikog župana Zagrebačke županije). S jedne strane Šulekova

HRVATSKI USTAV ILI KONSTITUCIJA

GODINE 1882.

NASLOŽIO

DR. ĐOGOSLAV ŠULEK.

U ZAGREBU

TIŠKOM I TROŠKOM DIONIČES TIŠKARNE
1883.

NAŠE PRAVICE.

Izbor zakonah, poveljah i spisah, znamenitih za državno pravo
kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od g. 1202—1868.)

Dr. Đogoslav Šulek.

U Zagrebu 1868.

Tiskom Dragutina Albrechta.

Naše pravice, Šulekovo najvažnije političko djelo, izbor je zakona i povelja te znamenitih listina za hrvatsko državno pravo od XIII. st. do 1868. Djelo je imalo biti poticajem za obranu hrvatske samosvojnosti pružanjem sjajnih primjera zaštite hrvatskih pravica.

Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882., posljednje je Šulekovo djelo iz područja političke literature. Objelodanjeno je u Zagrebu godine 1883.

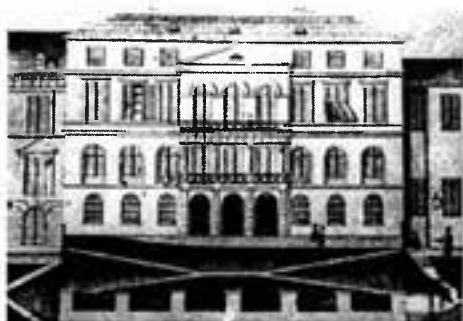
politička beskompromisnost, s druge, pak, spletke protukandidata Alberta Štrige, osujetili su Šulekovo imenovanje.

Kada se u godini 1868. ponovno mađarska i hrvatska sudbina našle isprepletene, izdaje Šulek *Naše pravice*, svoje najvažnije političko djelo, izbor zakona i povelja te znamenitih listina za hrvatsko državno pravo od XIII. st. do 1868. Knjiga je imala biti poticajem za obranu hrvatske samosvojnosti, pružanjem sjajnih primjera obrane hrvatskih pravica, a podastrtom dokumentacijom trebala je dokazati teritorijalnost i dosege hrvatske autonomije.²¹

Uz publicistički rad Šulek ne napušta ni djelovanje na znanstvenom polju. Na poziv Kraljevskoga namjesničkog vijeća za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju Šulek ob-

²¹ *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.* posljednje je Šulekovo djelo iz područja političke literature, objelodanjeno 1883.

javljuje još jedno djelo popularizatorske namjene. *Korist i gojenje šumah, osobito u trojednoj kraljevini* kojim je »usput« utemeljio i šumarsko znanstveno nazivlje.

Narodni dom u Opatičkoj ulici 18 u Zagrebu, žarište hrvatskoga kulturnoga i političkog života. Zgrada (zvana i Dvoranom) svečano je otvorena 8. veljače 1847.

Godine 1874. imenovan je Šulek za prvog tajnika Akademije (na kojem je mjestu naslijedio Đuru Daničića), a koju će dužnost obnašati sve do smrti. Od ulaska u Akademiju Šulekov znanstveni rad bit će poglavito za nju vezan.

Kao akademik godine 1867. objavi Šulek tiskom u Zagrebu jedino svoje djelo na latinskom jeziku, knjižicu o životu i djelu Ruđera Boškovića: *Memoria Rogerii Josephi Boscovici. Disertatio inauguralis. Car. Bogoslai Šulek, Philosophiae doctoris artium liberalium magistri, Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium atque Societatis eruditae serbicae socii...* na temelju koje bijaše 24. srpnja 1867. promoviran u doktora filozofije. U doktorskoj diplomi navodi se da je Šulek član novoutemeljene južnoslavenske akademije i Srpskoga učenog društva.

Kategoriji Šulekovih znanstveno-popularnih djela valja pribrojiti izdanja Pučke knjižnice Društva Sv. Jeronima pod zajedničkim naslovom *Prirodni zakonik ili popularna fizika*. Prva knjiga *Silarstvo* (mehanika) objavljena je 1873., druga s naslovom *Vesarstvo* (akustika) 1875., treća *Svjetlarstvo* (optika) 1876.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, utemeljena kao jugoslavenska. Nacrtr palače.

²² Među prvom četrnaesticom nalazili su se: J. Bleiweis, M. Bogović, V. Jagić, I. Kukuljević-Sakcinski, Š. Ljubić, A. Mažuranić, P. Muhić, F. Rački, J. Subotić, J. Schlosser, B. Šulek, J. Torbar, A. Veber Tkalcčević i Ž. Vukasović.

U srpnju 1866. odrekli su se članstva Antun Mažuranić i Ivan Kukuljević-Sakcinski. Potkraj 1866. predložena su, a početkom 1867., potvrđena četiri nova člana (Đ. Daničić, M. Mesić, M. Šuhaj i Lj. Vukotinović) pa se broj članova povećao na šesnaest, odnosno na pravilima propisan broj. Tek tada je Akademija mogla otpočeti s normalnim radom. Godine 1867. objavljen je 1. broj časopisa »Rad«; 5. lipnja 1867. sjednicom Razreda historičko-filologičkoga započe javno djelovanje Akademije. Prva glavna skupština održana je 25. srpnja 1867., a svečana sjednica JAZU 28. srpnja iste godine u Narodnom domu (Opatička 18).

PRIRODNI ZAKONIK

za svakoga

POPULARNA FIZIKA.

Napisa
Dr BOGDAN ŠULEK

I. KNJIGA.

PRIPREMA. SILARSTVO

Društvo sv. Jeronima

ZAGREB.
DRUŠTVO SV. JERONIMA
1873.

PRIRODNI ZAKONIK

za svakoga

iliti

POPULARNA FIZIKA.

Napisa
Dr BOGDAN ŠULEK

II. KNJIGA

VEŠARSTVO.
(Sa slikama)

Na svijet izdale
društvo sv. Jeronima.

Ova je knjiga naderena Društva sv. Jeronima.

ZAGREB.
DRUŠTVO SV. JERONIMA
1875.

PRIRODNI ZAKONIK

za svakoga

iliti

POPULARNA FIZIKA.

Napisa
Dr BOGDAN ŠULEK.

III. KNJIGA.

SVJETLARSTVO.
(Sa slikama)

Na svijet izdale
društvo sv. Jeronima.

Ova je knjiga naderena Društva sv. Jeronima.

ZAGREB.
TISKAR DIONIKER TISKAR.
1876.

Kategoriji Šulekovih znanstveno-popularnih djela pripadaju izdanja Pučke knjižnice Društva sv. Jeronima pod zajedničkim naslovom *Prirodni zakonik* ili *popularna fizika*. Prva knjiga *Silarstvo* (Mehanika) objavljena je 1873., druga naslovljena *Vesarstvo* (Akustika) 1875., a treća *Svjetlarstvo* (Optika) 1876.

»Nema hrvatskih učenih djela niti pučkih knjiga; nema u javnosti niti privatnom prometu knjiga, zapisnika niti natpisa, gdje nebi bilo Šulekove zasluge«²³.

Tako je pisao Josip Torbar o sveobuhvatnosti Šulekova djelovanja.

176

Ob ovom se možeš i sam uvjeriti, kad objesiš ka-
menc o konicima različite dužine, pa ih zamahneš da se niš

Dobnjak. Nihalo nam je osobito tim korisno, što
nihali istoga nihala i na istome mjestu traju jednako dugo.
Poradi toga je nihalo vrlo shodno mjerilo vremena i
glavni diel dobnjaka, to est ona sprava, koja nam
kaže, koje je doba, ili kako drugdje govore, koliko je
sati (urak). U staro vrijeme nisu imali pravih dobja-
ka, već su mjerili vrijeme, koje sunčani, koje vade-
nim, koje pješčanim dobijaci — nu ave su to bile vrlo
manjkave i nedostato sprave. Tako n. pr. pješčani ili
vodeni dobnjak bio je kao lonac pun vode ili puka,
koji je iz njega curio: kad je sve izcurilo, to je bio
znak, da je prošao jedan sat, pa se je onda lonac opet
napunio, da iznova curi. Sunčani dobnjak kaže također
samo polnoć, i to ne poave točno, a kad je neto nau-
blačeno, onda nikako.

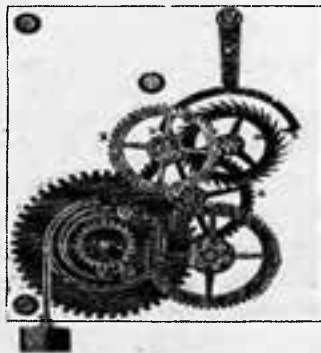

Šetaljka.

U dobi časa se je domislao Holandez
Huygens (Gahlejev vršnjak), te je po-
čeo upotrebljavati za mjerenje vremena
nihalo, koje se u dobijaku zove šetaljka,
jer se neprestano amo tamo šee. Tako
je god. 1658 (dakle prije 200 godinala)
postao prvi dobnjak na šetaljku (Pendel-
uhr): od onda su taj dobnjak puno po-
pravili, nu glavna stvar je u njem i da-
nas šetaljka.

Svaki dobnjak je sastavljen iz više
zubatih kolah, a kola tu su tako sastav-
ljena, da zubi jednoga kola zahvataju
u vretenku (Getriebe) drugoga kola.
Evo slike dobnjaka:

177

Dobnjak.

Oko vretenke P na kolu C smotana je usica, o kojoj
visi utez A. Utez ovaj teži dolje i tako okreće kolo C,
koje zahvata svojimi zubci u vretenku susjednoga kola F;
ovo okreće isto tako nad njim stojiće kolo H, koje opet
zahvata u vretenku kola L. Sve ovo okretanje dolazi
samo od teže uteza; nu znamo da je teža neprestano
radoća sila, i da radnja takve sile uskorava gibanje
(strana 143). Kad bi dakle sam utez okretao kola, utez
bi k zemlji težio i za koji čas do zemlje stiga, a uz to

Dobnjakom (satom) i njegovim mehanizmom bavi se Šulek od stranice 176. do 182. *Silarstva* (Mehanike).

²³ Josip Torbar, o.c., str. 176.

vagan. Decilitra je deseti diel litre, a centilitra stoti diel litre.

Kad sam već opisao nove mjere, hoću da razložim i nove uteze ili vago, akoprem ću o potezanju ili vaganju poslije govoriti na široko.

Temelj je svim tim utezom gram (francuski gramme, od grčkoga gramma, natki bi mogao rođi tes prema riedi utez). Napuni kocku 1 decimetar (t. j. $\frac{1}{10}$ metra) dugaku, široku i visoku vodom 4 stupnja toplom, a pategni ju u mjestu prostu od zraka: težina te vode dat će ti pomenuti gram; 10 onakvih gramah to je deka-gram, 10 dekagramah (ili 100 gramah) to je hekto-gram, a 10 hektogramah (ili 1000 gramah) čini kilo-gram. — Decigram je deseti diel grama, centigram je stoti diel, a miligram tisući diel grama. Obična je mjera kilogram; pol kilograma ima 28 lotih, a to je nova ili tako zvana carinska funta (Zollpfund).

Mi pako upotrebljavamo sada kao uteze centu, koju dielimo na 100 funtih, funtu na 32 lota, lot na 4 drama (kvintla), dram na 60 granah.

Da svatko lakše zapamti razliku i vrijednost svih metarskih mjerah i utezah, evo kratka prijedloga:

I. Mjera dužine: metar ili mjer.

1 mirametar	= 10.000 metarah
1 mjerotina ili kilometar	= 1.000 "
1 mjerina ili hektometar	= 100 "
1 mjerotina ili dekametar	= 10 "
1 mjer ili metar	= 1 "
1 mjerak ili decimetar	= $\frac{1}{10}$ "
1 mjerić ili centimetar	= $\frac{1}{100}$ "
1 mjerčić ili milimetar	= $\frac{1}{1000}$ "

II. Mjera zapremine ili površine: ara ili stor.

1 mirara	= 1.000.000 četvornih metarah
1 storotina ili kilira	= 100.000 "
1 storotina ili hektara	= 10.000 "

1 storotina ili dekada	= 1.000 četvornih metarah
1 stor ili ara	= 100 "
1 storak ili deklara	= 10 "
1 storčić ili centiara	= $\frac{1}{100}$ "

III. Mjera usebine (tekućinah i žita): litra.

1 litretina ili kililitra	= 1 kockast metar
1 litrina ili hektilitra	= $\frac{1}{100}$ kock. metar
1 litardina ili dekalitra	= $\frac{1}{10}$ " "
1 litra	= $\frac{1}{1000}$ " "
1 litarak ili decilitra	= $\frac{1}{100}$ " "
1 litrić ili centilitra	= $\frac{1}{1000}$ " "

IV. Mjera težine: gram ili tes.

1 mirigram	= 10.000 gramah
1 tesetina ili kilogram	= 1.000 "
1 tesina ili hektogram	= 100 "
1 tesotina ili dekagram	= 10 "
1 tes ili gram	= 1 gram
1 tesak ili decigram	= $\frac{1}{10}$ "
1 tesčić ili centigram	= $\frac{1}{100}$ "
1 tesčić ili miligram	= $\frac{1}{1000}$ "

Da štoci barem od prilike snavu, kolik je metar, evo jim jednoga decimetra izdijeljenoga na centi- i milimetre. Deset ovakvih decimetarah čini 1 metar.

Sitnomjer. Naše obične mjere namijenjene su samo svakdanjumu životu, gdje se nemjere potanko sitne stvari. No prirodosnancu nedotječe milimetar ili ortak, on unora i puno situje stvari potanko premjeriti: on mora naznačiti stoti i tisući dielak jednoga milimetra ili ortka. To se neuku čovjeku čini nemoguće, jer on takve

O mjerama dužine, zapremnine, usebine i težine razlaže Šulek na 13. i 14. stranici Silarstva (Mehanike).

Šulekov mjerni sustav, prema dovršeno »usustavljen«, pokazao se suvišnim i neprihvatljivim. Svaki stručni ujedno je i hermetični jezik, »nabijen« leksičkim internacionalizmima kojih »ponašivanje« znači njegovu neizbježivu dezintegraciju.

Ni utemeljenje hrvatskog domobranstva nije mimoišlo Šuleka. Kada je temeljem Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. kao pomoćna vojska organizirano Kraljevsko ugarsko-hrvatsko domobranstvo (podčinjeno mađarskom Ministarstvu zemaljske obrane), tadanji zapovjednik grof Miroslav Kulmer obrati se Šuleku s molbom da s mađarskoga prevede najvažnija djela što ih rabi mađarsko domobranstvo. Šulek dađe privolu i prevede s mađarskoga dvanaest knjižica, koje objelodani između 1870. i 1874. godine, utemeljivši ovime i hrvatsku vojnu terminologiju.²⁴

»Cijeli dakle domobranski pravilnik i naredbenik je Šulekov posao, te se čovjek mora diviti njegovoj vještini, kojom je nespretne i razvučene izraze tuđih jezika znao zaodjenuti lijepim i jednostavnim hrvatskim oblikom. Imajući ovakav osnov, nije već mučan posao na njem dalje graditi.«²⁵

Godine 1861. njemački jezik zamijenjen je hrvatskim u školama. Te godine ponovila se situacija iz 1848. kada je latinski jezik zamijenjen hrvatskim. U oba slučaja valjalo je škole opskrbiti hrvatskim knjigama, što je bio manji posao od pretvorbe neizgrađena hrvatskoga jezika u instrument komunikacije koji će svojim izražajnim sredstvima moći zadovoljiti novonastale potrebe industrijalizirana društva. Od nerazvijenosti, različitosti i neusklađenosti trpilo je navlastito znanstveno nazivlje.

²⁴ Naredbenik za kr. ug. hrv. domobranstvo (1870); Domobranski žepnik (1871); Vježbovnik za kr. ugarsko domobranksko konjaništvo (1873); Obučevnik za kr. u. domobranske sipačarske odjele (1874).

²⁵ Josip Torbar, o.c., str. 176. Ocjena je ponešto nekritična jer Šulekove novotvorenice nisu besprijeorne.

Potajući osvrt na domobranksku terminologiju objavio je Zlatko Vince u *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb, 1978., str. 563–568.

Na poticaj Franje Račkoga, tadanjega školskog nadzornika, pokrenuta je 1862. akcija za utvrđivanje znanstvene nomenklature. Kraljevsko dalmatinsko-hrvatsko-slavonsko namjesničko vijeće u lipnju 1865. naloži Šuleku da bezodvlačno pristupi izradbi rječnika znanstvenog nazivlja. Nakon desetljeća mukotrpna rada bi stvoren temeljac hrvatskoga znanstvenog nazivlja, kapitalno djelo hrvatske poslijeporodne leksikografije, riznica riječi i izričaja, plod Šulekova domišljanja za nastajuće pojmovlje prirodnoznanstvenoga strukovnog nazivlja: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja* uz francuske i engleske jezične paralele, prvi hrvatski terminološki rječnik u punom smislu te riječi. Prvi svezak rječnika objavljen je tiskom Narodne tiskarne dr. Ljudevita Gaja 1874., a drugi godine 1875.

Svega četiri godine poslije objavio je Šulek troškom Akademije još jedan terminološki rječnik koji će mu, u zbiru s prethodnima, donijeti s pravom laskavu titulu »oca hrvatskoga znanstvenog nazivlja«. Bio je to *Jugoslavenski imenik bilja*, zbirka botaničkih naziva s kazalom prema latinskim i njemačkim nazivima. U rječniku je, veli Šulek, jednako slovenskih koliko i hrvatskih naziva (mislio je tim putem pomoći uzajamnom boljem razumijevanju, ali i izjednačavanju dvaju jezika) pa je to bilo razlogom što je rječnik nazvao jugoslavenskim.

Raspravom o hrvatskom kemijskom (»lučbenom«) nazivlju javio se Šulek još 1874. (raspravu je pridodao I. svesku trojezičnog rječnika znanstvenog nazivlja) te ponovno 1881. knjigom *Lučba za svakoga ili popularna kemija* koju mu izda »troškom i nakladom« Matica hrvatska.

Od 1870. Šulek surađuje brojnim znanstvenim raspravama, književnim prikazima i nekrolozima u Akademijinu »Radu«, rjeđe u njezinu »Ljetopisu«²⁶

Prvi integralni prijevod Biblije M. P. Katančića na hrvatskomu književnom jeziku štokavskoikavske narječne osnove, što ga je poslije smrti autorove objavio Čevapović u Budimu 1831. s latinskim (Vulgatinim) i hrvatskim tekstom te bilješkama, kao ni drugi prijevod cjelokupnoga Svetog pisma dalmatinskog svećenika I. M. Škarića (objavljen u Beču u 12. sv. između 1858. i

Popis Šulekovih djela iz 1870-ih godina. Rukopis nije Šulekov, no popis nosi njegov potpis.

²⁶ U 12. knjizi »Rada« (1870.) piše *O životu i djelih slavnoga fiziologa Ivana Purkynje*, u 27. knjizi (1874.) o Justusu Liebigu. Knjiga 39. (1877.) donosi njegovu filološko-botaničku raspravu *Pogled iz biljarstva u praviek Slavenah a napose Hrvatah*. Godine 1878., u 43. knjizi objavljuje rad *Zašto Slaveni poštuju lipu*; u 50. knjizi (1879.) objavljuje nekrolog posvećen Robertu Visianiju; 62. knjiga »Rada« (1882.) donosi još jedan nekrolog *Doktor Ivan Bleiweis Trsteniški*; u 72. i 75. knjizi »Rada« piše opsežne studije o pretečama darvinizma; u 80. knjizi (1885.) pregledni članak *Naš napredak u prirodnih znanostih za minulih 50 godina*; u knjizi 92. (1888.) javlja se raspravom *Područje materijalizma* koja će uzvratiti podosta polemike s profesorom filozofije i filozofskim piscem (od 1914. i zagrebačkim nadbiskupom) dr. Antom Bauerom; knj. 107. »Rada« (1891.) objavljuje studiju *Najmanji ljudi*.

U 1. svesku Akademijina »Ljetopisa« (1874.) javlja se Šulek nepotpisanim prikazom o povijesti Akademije, a u 4. svesku »Ljetopisa« (1889.) s dva nekrologa: Franu Erjavcu i Josipu Pančiću.

Uglovnica na raskrižju današnje Tesline (nekadanje Marovske) i Preradovićeve ulice u Zagrebu u kojoj je živio i 30. studenoga 1895. umro Bogoslav Šulek.

1861.) na pučko-dalmatinskom (štokavskoikavskom), nisu sredinom XIX. st. u Hrvatskoj imali znatnijega utjecaja, jer nisu bili prevedeni na novi književni jezik. Stoga se među Hrvatima proširio latinički prijevod Svetog pisma V. S. Karadžića i Đ. Daničića.²⁷

Nakon objavljivanja godine 1868. Karadžić-Daničićeva prijevoda Svetog pisma, Britansko i inozemno biblijsko društvo iz Londona nakanilo je i za hrvatsko govorno područje izdati Bibliju, zahvaljujući dobrano i Šulekovu utjecaju, koji je nakon prvih izdanja Karadžićeva prijevoda Novog zavjeta ukazivao na razlike između Karadžićeva idealiziranoga narodnog jezika i jezičnih koncepcija Zagrebačke filološke škole.²⁸ Čini se, da se Britansko biblijsko društvo prvotno obratilo Franji Ivekoviću s molbom da Karadžić-Daničićevo izdanje približi hrvatskoj jezičnoj praksi, no nakon njegova odbijanja²⁹ Biblijsko društvo obraća se Bogoslavu Šuleku, koji prijedlog prihvaća.

Šulekova adaptacija provedena je u sukladnosti s načelima Zagrebačke filološke škole. Vukov fonološki pravopis pretvoren je u »korienski« morfonološki, novogrčki

²⁷ Karadžić je preveo Novi zavjet, a Daničić Stari zavjet. Prvo objedinjeno izdanje Staroga i Novoga zavjeta objelodanjeno je istodobno u Beogradu i Pešti 1868. Otkupivši autorska prava Britansko i inozemno biblijsko društvo iz Londona objavilo je do danas stotinjak pretisaka Karadžić-Daničićeva prijevoda Biblije.

²⁸ Cfr. Petar Kuzmič, *Vuk-Daničićovo Sveto Pismo i biblijska društva*, Zagreb, 1983.

²⁹ Iveković navodi kako je, dovršivši prijevod Svetoga pisma, rukopis uništio jer prijevodom nije bio zadovoljan. (Cfr. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978., str. 587–588).

izgovor biblijskih imena zamijenjen je latinskim, a u deklinaciji su upotrebljeni stariji oblici koje je njegovala Zagrebačka filološka škola.³⁰

Novi zavjet Gospoda našega i Psalmi u Šulekovo prerađbi objavljeni su u Beču 1877., no bez navođenja prevoditelja i obrađivača.³¹

I u poznim godinama radio je Šulek poslovičnim marom i mladenačkim zanosom, unatoč osam desetljeća i uz tu dob neizbježnim boljeticama. Radio je do

Paviljon iliraca u sklopu Južnih velikih arkada na zagrebačkome Mirogoju pod kojima je sahranjen Bogoslav Šulek.

samoga svog fizičkog kraja. Zaključku posljednje sjednice Akademijina Razreda matematičko-prirodoslovnog (kojoj je prisustvovao u svibnju 1895.), da napiše nekrolog akademiku Ljudevitu Vukotinoviću, nije stigao udovoljiti. Umro je pola godine poslije od upale pluća, 30. studenoga 1895. u 10 sati noću, u svojoj kući na uglu Marovske (današnje Masarykove) i Preradovićeve ulice. Dana 2. prosinca uz opće žalovanje sahranjen je na Mirogoju u ilirskoj grobnici pod arkadama.³²

Josip Torbar ovako je ocijenio Šulekovo djelovanje među Hrvatima:

»Šulek (se) punim pravom broji u kolo onih po naš narod znamenitih muževa, koji su u trećem deceniju našega vijeka trgnuli

Pisac opsežne radnje o Bogoslavu Šuleku, njegov prijatelj i sumišljenik Josip Torbar (1824–1900), tajnik i predsjednik JAZU (1890–1900).

Pišući o Šuleku nagovijestio je da će hrvatski narod njegovo ime »u povjesti svojega duševnoga i materijalnoga razvitka za sva vremena zlatnim pismenim upisati.«

³⁰ Potanje o tome vidi: Zlatko Vince, o.c., str. 587–589.

³¹ U Šulekovo redakciju objavljeno je više izdanja Svetoga Pisma: 1886., 1888., 1889., 1890.

³² Pjesnik Ivan Trnski posveti mu pjesmu-prigodnicu *Pri odru pobratima Bogoslava dra. Šuleka* od koje ovdje donosimo dvije strofe:

Dobra kob je doniela Te brate
Od Karpata k nama u Hrvate
Dodje, da nas bodriš i oslobodiš
Da se s braćom posvojiš i srodiš
Kamo sreće, da se mlade glave
Ugledaju u Te, Bogoslave,
I da podju Tvojim utrenikom
Napried, napried za slavom i dikom.

narod iz intelektualnog, narodnog i političkog mrtvila, te ga preporodili k novom životu, zato ih harni narod prozva otcovima svoga narodnoga preporoda.«³³

Milan Grlović reći će za Šuleka da je »prem rođen nehrvat, u najsudbonosnije vrieme hrvatskoga naroda odlučnije zahvatio u njegov javni život i u njegov preporod, nego li mnogi od njegovih rođenih sinova.« Svoj je »djelotvorni i zaslužni život (završio) u službi hrvatske ideje, kojoj je vazda pošteno i nesebično služio, ostavljajući tako Hrvatima uzoran primjer značajnosti i patriotizma.«³⁴

1. Njemačko-hrvatski rječnik (1860)

Dugo i mukotrpno izrađivan u desetljeću apsolutizma, »kad sunce narodnoga jezika bijaše na zapadu«³⁵, a s nestrpljenjem iščekivan, Šulekov dvojezični njemačko-hrvatski rječnik završen je u vremenu kad »su se raspršile crne oblačine s narodnog obzorja...«, a hrvatskom jeziku vraćena »prvašnja čast i pravo.«³⁶

Potreba za njemačko-hrvatskim rječnikom koji bi sadržavao službeno i znanstveno nazivlje, naglo je porasla godine 1848., kada je hrvatski jezik »naprečac« uведен u urede, sudove i škole.

Prihvativši se, na nagovor namjesnika banske časti Mirka Lentulaja, rada na rječniku, Šulek misljava da će manji rječnik za početnike lako zgotoviti proširenjem i poboljšanjem *Njemačko-ilirskog slovara* Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića objavljena u Zagrebu 1842. Stoga već početkom godine 1852. objavi nakladna knjižara Franje Župana poziv na pretplatu, obećavajući završetak rada na rječniku do prve polovice 1852.

»Kod našeg domaćeg knjigara Fr. Župana izaći će tečajem prvog proljeća g. 1852. potanki... njemačko-hrvatski rječnik, po najboljih tiskanih i mnogih rukopisnih izvorih izrađen od Bogoslava Šuleka. Ova temeljita knjiga sadržavat će uz obilje svagdanjih izreka svake struke službene izraze, zatim bogoslovno, trgovačko, prirodoslovno it.d. jednom riječi znanstveno nazivlje, i zato će biti od velike potrebe ne samo za onoga koj u južnoslavenskih zemljah uređuje, nego uopće za svakoga koj u našoj domovini kakov posao tjera. Koliko se već sada proračunat može, imat će ovaj rječnik četrdeset sitno i u tri stupca tiskanih tabaka u velikoj osmini, i budući da je samo u dva jezika pisan, to se već odavde vidi da će biti obilatiji od svakoga drugoga rječnika ove struke«³⁷.

No Šulek se mogao ubrzo uvjeriti da je nadopuna brojnih pojmova za »sve vještine i znanosti« znatno zamašniji posao no što je u početku zamišljao. Zadatak je dakle proširen, a kako napisa u predgovoru rječnika »reči protežuće se na ove struke umnoga razvitka, nisu bile kod nas nikada sakupljene«,³⁸ pa unatoč otegotnim okolnostima Šulek pristupi poslu, uz slabu naplatu, oboružan znanjem, marljivošću, ustrajnošću i požrtvovnošću, odvažan da uradi sam ono što bi bio zahtjevan posao i za skupine »vještaka«.

»Istina, da se tu postupalo upravo protivno, nego što to kod drugih narodah biva, gdje se najprije razvijuu znanosti, pak onda pišu rječnici.«³⁹

Kako je Šuleku za njemački leksik poslužio obimni četverosveščani Heinsiusov rječnik od 226 araka, zamišljenih 40 araka Šulekova rječnika s vremenom će se dva i pol

³³ Josip Torbar, o.c., str. 101.

³⁴ Milan Grlović, *Bogoslav Šulek*, Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća, Zagreb, 1898–1900.

³⁵ Citirano iz Šulekove posvete rječnika biskupu Strossmayeru, »zaštitniku narodnosti«, kako Šulek znamenita Hrvata naziva.

³⁶ ibid.

³⁷ »Neven«, br. 3 od 15.I.1852. Citirano prema: Vladoje Dukati, *Crte o Šulekovu njemačko-hrvatskom rječniku*, Ljetopis JAZU, Zagreb, 1938/39, sv. 52., str. 210.

³⁸ Predgovor rječniku, str. VII.

³⁹ *Rječnik Bogoslava Šuleka*, Djela Adolfa Vebera, sv. 3., Zagreb, 1887., str. 464.

puta uvećati, što će, dakako, posao usporiti. Županova knjižara na pritisak pretplatnika ponovno se oglašava u ožujku 1853. s isprikom da je do zastoja došlo, budući da je leksikograf u rječnik nakanio uvrstiti i »pravoslavnu terminologiju« što je u Beču po naredbi ministarstva već izrađena.⁴⁰

Tisak rječnika započeo je tek u srpnju 1853. kada je objelodanjen I. sveščić s deset dvostupčano otisnutih araka.

Šulek od tada radi ubrzano, sveščići se redaju jedan za drugim i otiskuju onemogućavajući bilo kakva poboljšanja. O tome će Šulek u predgovoru ovako:

»Da sam mogao jošte koju godinu rukopis dotčrivati i popunjavati, bio bi mi posao doista vrsniji; al sam morao prve svezke predati tiskarnici, prije nego što sam sve dĉlo dovršio. To je uzrok, da ima poviše pogrešakah u prvih svezkah, i da mogu, najvolio bih ih preštampati. Stvar je naravna; od godine 1853, kada je izišao na svĉtlo prvi svezak ovoga rĉčnika, napredovali smo svi u poznavanju narodnoga jezika, a bome i ja.«⁴¹

U travnju 1854. otisnut je i II. sveščić s daljnjih deset araka; III. sveščić slijedio je iste godine u kolovozu, u srpnju iduće godine IV. sveščić... U veljači 1859. objavljen je VIII. sveščić, ukupno 80 araka rječniĉke građe.

Iz više razloga, što zbog obimnosti posla, prevelike savjesnosti, ali i nespremnosti Šulekove za taj pothvat, rad na rječniku odužio se, da bi konaĉno, nakon deset godina rada, »osvanuo u godini kada je skršen apsolutizam... u duĉanskom izlogu Županove tiskare.«⁴²

Šulekov Njemaĉko-hrvatski rječnik, objavljen u dva sveska s ukupno 1712 stranica i 107 araka, »ima preko 70.000 rijeĉi s kudikamo više hrvatskih znaĉenja (npr. za njemaĉku rijeĉ *das Aas* ima ih deset) s obiljem fraza, svezga, znanstvenih naziva. To je jedno od najbogatijih i najznatnijih djela naše leksikografije.«⁴³

⁴⁰ *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs. Deutsch-kroatische, serbische u. slovenische Separat-Ausgabe*, Wien, 1853.

⁴¹ Predgovor rječniku, str. VII.

Time se objašnjava zašto je u rječniku refleks glasa *jat* obilježen s *ĉ* (preuzet je iz ĉeškoga 1836., radi premošćivanja ijekavsko, ekavsko, ikavskih razlika), premda je šest godina prije izlaska rječnika (1854.) Šulek u »Nevenu« obrazlagao napuštanje *ĉ* i njegovu zamjenu s *ie* u dugim i *je* u kratkim slogovima. Šulek bi nedvojbeno rado *ĉ* zamijenio, ali to više nije bilo moguće radi usklađenosti s prvim arcima. Ovaj propust razriješio je pak u dodatku na kraju rječnika.

⁴² Vladoje Dukati, *Crtice o Šulekovu njemaĉko-hrvatskom rječniku*. Ljetopis JAZU, sv. 52., Zagreb, 1938/39., str. 214.

Posveta biskupu Strossmayeru nosi nadnevak 1. rujna 1860. U pismu Ivanu Trnskom od 20. listopada 1860. Šulek spominje svoj zlokobni rječnik, »radi kojega sve bješe na mene navalilo da ga brže bolje doštampam... Ja ga napokon dovrših i pošiljam Ti evo posljednji svezak, te mi je malko odlanulo.«

(Citirano prema: Vladoje Dukati, o. c., str. 214)

⁴³ Stjepan Musulin, *Hrvatska i srpska leksikografija*, Filologija, knj. 2., Zagreb, 1959., str. 56–57.

Na kraju rječnika dva su dodatka. Prvi je onomastički (*Eigennamen* – vlastita imena), a sadržava vrlo opsežan abecedni popis idioglotskih i aloglotskih antroponima i toponima (str. 1653–1691). Drugi je abecedni popis riječi (str. 1704–1712) pisanih s *ě* i podacima o njihovu pravilnu izgovoru (*Verzeichnis der mit ě geschriebenen Wörter sammt Angabe ihrer schriftgemässen Aussprache*).

Nosivoj njemačkoj riječi Šulek je uzor i vrelo našao u četverosveščanu rječniku njemačkog jezika Theodora Heinsiusa *Vollständiges Wörterbuch der deutsche Sprache mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung*.

Ovaj omašan rječnik od 3617 stranica i 226 araka (Beč, 1840.) otvorio je Šuleku niz problema, no osnovni svodili su se na selekciju njemačke leksičke građe (na 107 araka, što je bilo upola manje od njemačkog »uglednika«, no zato znatno više nego je prvotno bilo rječniku dodijeljeno), i ono presudno – tumačenje njemačkih riječi, odnosno rješavanje hrvatskih adekvata.

Kojih se načela držao u radu na hrvatskim leksemima svoga dvojezičnika, Šulek će u predgovoru ovako obrazložiti:

»...ja mislim, da ćemo bolje uraditi, ako izprva upotrebimo našku rěč, makar i nebila najbolja, nego da posijemo u jezik silu tuđega bilja. Ako domača rěč nevalja, nestat će je za kratko, jer se malo ne svatko domišlja njezinoj neshodnosti; a mučno je izkorëniti tuđinke, kad se u jeziku uvrëže... Al nitko neka nemisli, da sam s reda rěči kovao, kad ih nisam našao u sadašnjih knjigah i rěčnicih; već sam pomnjivo propitivao i sám i preko prijateljah, ima-li narod on rěč, koju sam tražio... Gdë nisam našao potrebite rěči u knjževnom narěčju, potražih ju u srodnom razrěčju, i onda stoprv prigrih noviju već upotrebljavanu rěč, kad me i razrěča izdadoše. Pa kad mi ni odkuda nije naspěla pomoć, utekoh se drugim slavenskim jezikom, gdë je uvěk nadjoh.«⁴⁴

Pristup je, dakle, sljedeći: prvenstvo ima hrvatska riječ nad stranom pa makar i ne bila najbolja. Riječi Šulek traži prije svega u štokavskom pa onda u čakavskom i kajkavskom »razrěčju« – leksička građa stoga je u osnovi štokavska, uz dijalektizme.

Sljedeće su vrelo slavenske posuđenice (prije svega preuzete iz češkog, pa ruskog, te potom iz slovenskog, a u neznatnoj mjeri iz crkvenoslavenskog i poljskog) i napokon vlastiti umotvori, novotvorbe – Šulekovi neologizmi, koji će, često kuđeni, navlastito od Daničića (koji stoga »izopćuje« Šulekove rječnike iz knjiga i rukopisa upotrijebljenih za veliki Akademijin rječnik) i hrvatskih vukovaca, nezasluženo steći pejorativnu konotaciju »šulekovštine«.

Vođa Zagrebačke filološke škole Adolfo Veber uzeo je u obranu Šulekovo »samotvorno kovanje riečih« s obrazloženjem da, ako je »prostom narodu« dopušteno stvaranje novih riječi i izraza, onda se to ne može braniti ni »učenim narodnjakom«, pogotovu kad se radi o stručnom i znanstvenom (tzv. civilizacijskom) pojmovlju:

»Njeki naši pisci, ponajviše sa srbske strane, ukoravaju svako kovanje riečih, zovući ga nepotrebnim novotarenjem, ter se drže samo narodnih riečih i izrazah. To se može činiti, dok se piše o pojmovih, poznatih narodu; ali gdje misli nadilaze krug narodnjih pojmovah, ondje su i oni kovali, koji se najviše bore za narodne izraze, kako je činio i Vuk u prevodu sv. pisma, i to s punim pravom. Jer ako prosti narod smije skovati rieč svakoga puta, kad mu se ukaže nov pojav, nemože se to pravo uzkratiti ni učenim narodnjakom, kad jim što uztreba, samo da je rieč skovana prema duhu narodnoga jezika...«⁴⁵

Dometnimo i prosudbu Petra Skoka koji brani Šuleka izrijeком zapisuje:

»Našega su Šuleka često nepravedno osuđivali kao kovača riječi. Ali njegovim pravcem treba poći, ako hoćemo do govorimo svojim jezikom.«⁴⁶

⁴⁴ Predgovor rječniku, str. VIII.

⁴⁵ Adolfo Veber, o. c., str. 465.

⁴⁶ Petar Skok, *O jezičnoj kulturi*, Jezik br. 2, Zagreb, 1952., str. 36.

U vremenu kad je Šulek stvarao svoje neologizme još nisu bila napisana značajna djela iz tvorbe riječi (kapitalno Miklošičevo djelo o tvorbi riječi u slavenskim jezicima *Stammbildungslehre* objavljeno je tek 1875., Daničićeve *Osnove i Korijeni* 1876. i 1877., a Maretićeva *Gramatika i stilistika* 1899.), pa Šulekovu uspješnost (neki će to nazvati i genijalnošću) valja pripisati njegovu urođenu smislu za rječničku tvorbu.

»Razumljivo je da u mnoštvu riječi što ih je trebalo pronaći kao adekvat njemačkih iz Heinsiusova rječnika nije bio uvijek najbolje sreće, ali se može reći i to da nitko drugi u to vrijeme nije bio dorasliji toj teškoj i kompliciranoj zadaći.«⁴⁷

Šulek je nedvojbeno dobro poznao rječnike Belostenca, Jambrešića, Della Belle, Stullia, Karadžića, ali je velike koristi imao i od svojih »prinosnika«, koji mu prikupiše »silu rečih, zasjećajućih ponajviše u praktične nauke za koje naša knjiga do sada nije znala«.⁴⁸ Među sakupljačima riječi spomenut je (ali nipošto i njegov prinos dovoljno naglašen), između ostalih, i »satnik« Ivan Trnski.

Ivan Trnski (1819.–1910.), gorljivi ilirac, poznavalac hrvatskog i njemačkog jezika, marljiv skupljač živoga narodnog govora, pripovjedač i stihotvorac te prvi predsjednik Društva hrvatskih književnika, bio je Šuleku najvažnijim suradnikom na rječniku. Obilna suradnja ove dvojice, koje je vezivalo k tome iskreno prijateljstvo i duhovno srodstvo, proizlazi iz njihove bogate prepiske te iz više jezičnih rasprava Ivana Trnskoga.

Potkraj izradbe IV. sveščića (40. arka rječnika), 10. lipnja 1855. piše Šulek Trnskome:

»... udri sada po rječniku i pošalji brže bolje rukopisa, jer nam je već izčilio te ne ćemo moći dalje slagati, ako za koj dan ne pošalješ. Upravo sad se slaže deseti arak, te će se ovaj mjesec 4. svezak dotiskati.«
A u pismu s nadnevkom 26. ožujak 1856.:

»Evo me kod Tebe sa šestim svezkom rukopisa, da mi kao prijašnje i njega pregledaš. Znam, da je to dosadan posao; nu pomisli, da će rječnik smjer dati mladim književnikom, a tim i književnosti... (kurzivirao autor). Još ćeš dobiti četiri ovakove pošiljke, pak ćemo onda zajedno počivati... Samo Te molim, pregledni ga za tri mjeseca tako, da od prilike jedan arak svaki dan opraviš, jer želim sada pospješiti tiskanje, a bez Tvoje volje nemogu.«⁴⁹

Josip Torbar prvi je otkrio javnosti vrlo bitan udio Trnskoga u Šulekovu rječniku, što je Vladoje Dukat elaborirao u vrlo omašnoj (64 stranice dugoj) leksikološkoj studiji prepunoj egzemplifikacija. Misao vodilja i svrha Dukatove rasprave stoji u zaključku da je udjel Trnskoga u složnoj i plodnoj suradnji oko prvoga velikog leksikografskog djela Šulekova toliki »da bi na nadpisnom listu rječnika opravdano pristajalo i ime glavnog suradnika njegova, onako kako u Užarevićevu rječniku (1842) nahodimo na nadpisnom listu i ime Ivana Mažuranića«,⁵⁰ pa barem dio hvale – toplih i pohvalnih riječi, što su ih o Šulekovu Njemačko-hrvatskom rječniku izrekli Adolfo Veber, Petar Budmani i Vatroslav Jagić – ide i Ivana Trnskoga.

O udjelu Trnskoga, kao nadglednika Šulekova rada, poneko oprimjerenje.

U tvorbenom sustavu Trnskoga česte su sufiksne tvorbe s imeničkim sufiksom *-ik*, koje, kako on ističe, narod osobito voli pa se zato i on povodi za njim. Šulek donosi: *bezbožnik, brižnik, čudorednik, glasnik, grešnik, marnik, nenavidnik, nesrećnik, objestnik, pravednik, vjestnik*, kao i tvorenice: *izvornik, kolnik i utrenik*, i svu silu drugih.

⁴⁷ Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978., str. 538.

⁴⁸ Predgovor rječniku, str. VIII.

⁴⁹ Citirano prema: Josip Torbar, *O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka*, Ljetopis JAZU, sv. 11., Zagreb, 1897., str. 163.

⁵⁰ Vladoje Dukat, *Ivan Trnski i Šulekovi rječnici*, Rad HAZU, knj. 277., Zagreb, 1943., str. 64.

te slične tvorbe kao: *padobran*, Fallschirm, (Š. *padobran*, *padok*) ili *prsobran*, Brustlehne, Brustwehr

<i>količnik</i> ,	Quotient,	
<i>lutkar</i> ,	Puppenkrämer,	Puppenmacher,

te slične tvorbe kao: *konopar*, Seiler,

<i>mjenica</i> ,	Wechsel,	(Š. <i>mjenica</i> , <i>mjenbenica</i>)
<i>mjestopisje</i> ,	Topographie,	(Š. <i>mjestopis</i>)
<i>opaska</i> ,	Bemerkung,	(Š. <i>opažanje</i> , <i>opaska</i> , <i>primjetba</i>)
<i>paromjer</i> ⁵² ,	Dampfmesser,	
<i>pilana</i> ,	Sägemühle,	(Š. <i>pile</i> , <i>pilana</i> , <i>/žaga/</i>)
<i>predigra</i> ,	Vorspiel,	
<i>prpošan</i> ,	naseweis,	
<i>ruševine</i> ,	Ruinen,	(Š. <i>razvala</i> , <i>razvalina</i> , <i>podrtina</i>)
<i>sisaljka</i> ,	Pumpe,	(Š. <i>smrk</i> , <i>cmrk</i> , <i>sisalo</i> , <i>sisaljka</i>)
<i>sitnozor</i> ,	Mikroskop,	(Š. <i>sitnokaz</i> , <i>sitnozor</i> , <i>večalo</i> , <i>povečalo</i>)
<i>sladoled</i> ,	Gefrorenes,	(Š. <i>sladoled</i> , <i>sladetina</i>)
<i>steznik</i> ,	Mieder,	(Š. <i>zubunac</i> , <i>uteg</i> , <i>steznik</i>)
<i>stratište</i> ,	Richtplatz,	
<i>zvjezdarnica</i> ,	Sternwarte,	

S pravom zaključuje Dukat, osvrćući se ne samo na povezanost već i *ovisnost* Šulekova Njemačko-hrvatskog rječnika o leksikografskom djelu Mažuranića i Užarevića:

»Nitko neće Šulekovu rječniku poricati njegovu veliku vrijednost, ali ne treba ni M-evu zakratiti dužno poštovanje. M-ev je rječnik ne samo dvadesetak godina starije djelo, već jedan od temelja na kojima je izgrađen Šulekov rječnik, naročito za onu građu koja objema rječnicima daje moderni karakter.«⁵³

Šulekov je rječnik rudnik neprocjenjive leksičke građe koja put do njega nalazi iz onovremena tiska, knjiga, rječnika, narodnog govora, ali i posuđenica iz slavenskih jezika među kojima prednjače bohemizmi »prekrojeni po naškom obrascu«.⁵⁴

Bohemizmima u Šulekovu rječniku posebice se bavio Ljudevit Jonke,⁵⁵ koji razlikuje tri značajna prodora čeških riječi u hrvatski književni jezik: prvi, u početnoj dobi ilirizma, te drugi i treći, znatno snažniji, vezani za Šulekov leksikografski rad (1860.: Njemačko-hrvatski rječnik; 1874–1875.: Rječnik znanstvenoga nazivlja).⁵⁶ Brojni

⁵² Iz Mažuranić-Užarevićeva rječnika preuzeo je Šulek u veliku obilju i druge sufiksne tvorbe na -mjer poput primjerice: *brzinomjer*, *mlijekomjer*, *polumjer*, *toplomjer*, *visinomjer*, *vlagomjer*, *vodomjer* i dr.

⁵³ Vlado Dukat, *Rječnik Mažuranića i Užarevića*, Rad JAZU, knj. 257., Zagreb, 1937., str. 132.

⁵⁴ Adolfo Veber, o. c., str. 464–465.

⁵⁵ Ljudevit Jonke, *Češki jezični elementi u hrvatskosrpskom književnom jeziku*, Književni jezik u teoriji i praksi, II. prošireno izdanje, Zagreb, 1969., str. 151–163. *Slavenske pozajmljenice u Šulekovu »Rječniku znanstvenoga nazivlja«*, Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća, Zagreb, 1971., str. 161–178.

⁵⁶ Unošenje bohemizama u hrvatski jezik počinje još u XVI. st. sa Šimunom Budinićem (*Pokorni i mnozi ini Psalmi Davidovi...* Rim, 1582). Budinić piše mješavinom hrvatskoga, crkvenoslavenskoga, češkog i poljskog jezika, a češke riječi rabi tek kao varijante hrvatskima.

Adam Patačić, prema svom shvaćanju o srodnosti češkoga, poljskoga, »kranjskoga« i hrvatskog jezika kao dijalekata ilirske matice, također preuzima bohemizme (i polonizme) slavenskog podrijetla, da u svome *Dikcionaru* upotpuni hrvatsku stručnu terminologiju.

Prve bohemizme u većoj mjeri apsorbirao je Mažuranić-Užarevićev rječnik. U njem već nalazimo, pored gore navedenih, i ove: *časopis*, *dosljedan*, *lučba* (kemija), *narječje*, *naslov*, *nježan*, *obred*, *obzor*, *opseg*, *podrobnost*, *pokus*, *povod*, *predmet*, *prevaga*, *podneblje*, *poprsje*, *prvobitan*, *sadra*, *skromnost*, *slog* (stil), *spis*, *stupanj*, *udoban*, *umotvor*, *uspjeh*, *ustav*, *zavod*.

bohemizmi (po prilici oko pet stotina) koje je Šulek, prilagodivši ih hrvatskim tvorbenim zakonitostima, uveo u hrvatski jezik, postupno su iščezavali, ustupajući mjesto novu načinu tvorbe, kako terminološkog tako leksičkog fonda uopće, te danas u hrvatskom jeziku živi punim životom tek manji njihov broj – stotinjak, ili možda čak manje. Slijede neki od njih (među zagradama navode se napuštene češke riječi):

(bajoslovan), (bajoslovje), (bilina), (bilinstvo),
 bodar, dojam, dostatan, dražba, drevan, geslo, gorljiv,
 krajolik, ličiti, ličilo, nabožan, naklada, nakladnik,
 obitavati, oblast, obrazac, odraz, ogavan, okolnost,
 ploha, podlost, poredak, predio, predjel, prednost,
 prirodopis, prirodopisac, (skladnja) smjer, snimak,
 stanovište, stroj, sustav, svjež, svježina, tlak, učinak,
 uloga, ured, ustroj, uzor, važan, zbirka, zemljovid,
 živalj i dr.⁵⁷

Rusizme što ih donosi rječnik Šulek preuzima ili direktno ili također preko češkog jezika. Tomo Maretić⁵⁸ navodi sljedeće rusizme što ih je Šulek prihvatio i hrvatskom jeziku prilagodio (popis je, dakako, sužen, a obuhvaća i one lekseme što ih donosi Mažuranić-Užarevićev rječnik i neki drugi):

basna, blagoglasje, bodrost, čaj, čin (Rang), činovnik,
 gromada, izvješće, lični, ličnost, ljubopitnost, nacrt,
 načelo, nagrada, negodovanje, nužda, obmana,
 obrazovanost, odnošaj, odobriti, odvažnost,
 oduševljenje, opasnost, opovrći, pobornik, poriv,
 porok, poslovica, posjetiti, predložiti, predgovor,
 preimuć(s)tvo, prisutan, proizvod, prosvjetitelj,
 rasijanost, raspolagati, ratoboran, ravnovjesje,
 razočarati, revnost, revnostan, riješiti, savjet,
 sredstvo, strast, stroj, sudba, suprug, supruga,
 suvremen, šljem, umjestan, uobraziti, ushićenje,
 ustroj, uvažiti, vjeroispovijest, zadaća, zanimljiv,
 zbirka i dr.

U Šulekovu dvojezičniku prisutan je i veći broj slovenizama. Anton Breznik⁵⁹ odlučno je tvrdio da je upravo Šulek među svim hrvatskim leksikografima najviše unosio u hrvatski jezik slovenskih pozajmljenica, nabrojivši stotinjak leksema što ih je preuzeo iz Janežićeva⁶⁰ i Cigaleova⁶¹ rječnika te slovenskog dijela rječnika pravno-političke terminologije⁶², ne uračunavši pri tome one bohemizme i rusizme što ih je Šulek preuzeo posredovanjem slovenskih rječnika.

Ovi bohemizmi vrlo se brzo udomaćuju, tako da ih Šulek, primjerice, u *Rječniku znanstvenoga nazivlja* niti ne označuje (naznakom č) kao bohemizme.

Uz Mažuranić-Užarevićev rječnik prvi prodor bohemizama zamjetljiv je i u *Ilirsko-němačko-talijanskom malom rječniku* Josipa Drobnića (Beč, 1846.–1849.).

⁵⁷ Ovi bohemizmi, petnaest godina poslije, u vrijeme objavljivanja Šulekova *Rječnika znanstvenoga nazivlja* (1874.–1875.), bit će već toliko udomaćeni, da ni oni neće biti označeni kao češke riječi.

⁵⁸ Tomo Maretić, *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku*, Rad JAZU, knj. 108., Zagreb, 1892., str. 79–98.

⁵⁹ Anton Breznik, *Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske*, časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, VIII., Ljubljana 1931.

⁶⁰ Anton Janežič, *Popolni ročni slovar slovenskega in nemškega jezika* (1850.–1851.)

⁶¹ Matej Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, I–II, Ljubljana, 1860.

⁶² *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs. Deutsch-kroatische, serbische u. slovenische Separat-Ausgabe*, Wien, 1853.

Breznikova tvrdnja najvećim je dijelom vjerodostojna premda je Vladoje Dukat (u raspravi Slovenske riječi u Šulekovu rječniku, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 18., Beograd 1938.) osporio Breznikovo navođenje jednog broja posuđenica (jer su se one, kako to svjedoče stariji rječnici, i ranije u hrvatskom jeziku rabile, pa se slovenska posuđenica svodi na novo značenje).

Bogoslav Šulek intenzivno je surađivao navlastito s Matejom Cigaleom, čiji se dvosveščani slovensko-njemački rječnik, opsegom sličan Šulekovu, istovremeno tiskao kad i Šulekov. Leksičku građu dva su leksikografa obostrano »izmjenjivala«. Za razliku od Šuleka, koji svoje izvore, nažalost, nije bilježio, Cigale je građu preuzetu iz Šuleka signirao sa *Šl*.

Uza sve svoje uzore i izvore⁶³ Šulek je »morao gdješto uteći i samotvornu kovanju riečih, u čemu mi poznajemo pisca vrlo vještih i sretnih.«⁶⁴ Uistinu, Šulek je s mnogo smisla za rječničku tvorbu vješto »skovao« pravu riznicu riječi koje su, iako ne uvijek u suglasju s tvorbenim zakonima, postale neprocjenjivo blago hrvatskoga jezika, te, premda artefakti, nose privid iskonskog i nepatvorenog. Valja, međutim, isto tako pripomenuti da su u živo jezično tkivo prodrle i u njima se zadržale tek stotine od tisuća Šulekovih kovanica i pozajmljenica.

Šulekova leksikografska radionica nosi snažan pečat njemačke i češke tvorbene tradicije. Šulek određuje sebi vrlo zahtjevne zadatke: da složenice, prema njemačkoj (juktapozicijskoj) tvorbi, prenese kovanjem *jedne* hrvatske istoznačnice, svjesno izbjegavajući perifrazu.

Mehaničkom tvorbom prema uvriježenu uzoru nastaju brojne novotvorbe: domobran, lukobran, vjetrombran, vodobran; brzoglav, hitroglav, vlagoglav; miljokaz, sjenokaz, plinokaz, vatrokaz; bubomor, glistomor, mužomor; zglobobolja; pivopija, vodopija, vrelopija; kliconoša, jadonoša, jedonoša, kopljonoša, mironoša, skutonoša, zublonoša i dr.

Premda je prefiksalna tvorba imenica u cjelini nedovoljno plodan tvorbeni način, Šulek uspijeva prefiksom nad- pred osnovom koja naznačuje osobe po zvanju, zanimanju ili činu, označiti njezin viši položaj ili čin: nadšumar, nadmjernik, nadučitelj, natporučnik; prefiksom nuz- složenici se pridaje značenje sporednog: nuzjamac, nuzprostorija; prefiks pa- daje složenici značenje lošiji, nepravi, slabiji: pavečera, paužitak, pazvuk.

S glagolskom osnovom u prvom dijelu stvara Šulek vrlo uspjele tvorbe čistih složenica većinom objektnog tipa koje naznačuju osobu (nomina agentis) mahom s negativnim obilježjem: gulikoža, kradiknjiga (Plagiator), kvarinovac (Münzfülscher) itd., ili kalkira s njemačkoga: ružodol (Rosenthal), cvjetodol (Blumenthal) i sl.

Nisu samo sljedbenici Karadžić–Daničićeve jezične škole bili ljuti kritičari »šulekovštine«. Fran Kurelac, glava Riječke škole (boem, autodidakt, poliglot i sjajan stilist) u Mulju govora⁶⁵ oborio se na Šulekove »sruženice« kao što su, između ostalih, brzoglav, brzoglaviti, crnina, čin, djelokrug, drmati, nadoći, naobraziti, natražnjak, obćilo,

⁶³ Primjerice, Karadžićev rječnik narodnoga blaga od 47.000 riječi nije očigledno mogao zadovoljiti Šulekove potrebe ni aspiracije.

⁶⁴ Adolfo Veber, o. c., str. 465.

⁶⁵ Fran Kurelac, *Mulj govora nespretnā i nepodobnā nanešen na obale našega jezika ili : O BARBARISMIH*. Rad JAZU, knj. 24., Zagreb, 1873.

odputovati, parobrod, podatci, posada, pretjerati, prostorija, sredstvo, svrha, učiona...⁶⁶ Njemu je spremno uzvratilo vođa Zagrebačke škole Adolfo Veber i obranio riječi i izraze »koje je Franjo Kurelac među barbarizme uvrstio.«⁶⁷ No i bez Veberova odgovora Kurelcu bi opovrgla jezična praksa koja je, prihvativši i potvrdivši sve osporene Šulekove neologizme, njih učinila nedjeljivom svojinom hrvatskoga jezika.

Šulek je, kako je uočio Jonke, »u velikoj mjeri pripomogao književnom jeziku, da s uspjehom vrši svoje različite funkcije u doba procvata hrvatske književnosti, školstva i privrede u drugoj polovici 19. stoljeća. Velik dio Šulekova leksičkog obogaćenja živi još i danas u hrvatskoj književnosti, premda je hrvatski književni jezik nastojanjem Maretića, Daničića i Broza devedesetih godina prošlog stoljeća doživio znatno skretanje od principa Zagrebačke filološke škole prema Karadžićevu tipu književnoga jezika. Pritom je jasno, da nisu mogli pobijediti ni ekstremni pogledi vukovaca, koji su sve zasnivali samo na narodnom jezičnom blagu, ali ni pretjerani stavovi Vebera i Šuleka, koji su se kadšto suviše udaljili od narodnog jezičnog izvora. Iz tih teza i antiteza stvorena je sinteza, po kojoj se književni jezik osniva u cjelini na narodnom štokavskom izvoru, ali se obogaćuje i iz dijalekata i iz slavenskih i iz svjetskih jezika, pa dakako i kovanicama.«⁶⁸

Bogoslavu Šuleku odao je priznanje i Vatroslav Jagić u Povijesti slavenske filologije procijenivši da je Šulekov rječnik »književnom jeziku u Hrvata učinio takve usluge kao rijetko koje djelo.«⁶⁹

A Petar Budmani, usporedivši Šulekov rječnik s prethodnicima, izreče mu ovakvu hvalu:

»Ali sve ove (rječnike) nadaleko nadmašuje 'němačko-hrvatski rěčnik' B. Šuleka. Ovo je djelo tako vješto, razumno, bistro izrađeno da se punijem pravom možemo dičiti, da takovo ili bolje što samo najglavniji jezici u Evropi mogu pokazati.«⁷⁰

Zaključimo naposljetku da je Šulekov Njemačko-hrvatski rječnik u postilirskom dobu značio ne samo oživotvorenje, već i vrhunski zamašaj i doseg postavljenih ciljeva preporodne leksikografije. Njime je hrvatska leksikografija dobila jedan od najbogatijih i najboljih svojih dvojezičnih rječnika.

2. Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja (1874.–1875.)

I danas, sto i dvadeset godina nakon nastanka temeljnog djela hrvatske znanstvene terminologije, složit ćemo se s onim što je prije četrdeset godina, nakon duga muka što je obavijao Šulekov leksikografski rad, napisao vrsni znalac Šulekova djela Ljudevit Jonke:

»Ako pak zagledamo u jezik naše nauke, u njezinu terminologiju, vidjet ćemo, da je i danas u njoj Šulekov udio vrlo velik. U filozofiji, prirodnim naukama, tehnici, gramatici i ostalim disciplinama preuzeti su mnogi neologizmi i pozajmljenice, na pr. *prirodoslovni, brojka, pogon, krivulja, strujomjer, vodomjer, kisik, vodik, dušik, pomak, tlak, glazba, skladište, skladba, zdravstvo, zdravstven, predodžba, predbrojka, pretplatnik,*

⁶⁶ Od poduže liste izlučeni su samo oni neologizmi koje je komentirao Adolfo Veber.

⁶⁷ Adolfo Veber, *Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah*, Rad JAZU, knj. 29., Zagreb, 1874., str. 149–159.

⁶⁸ Ljudevit Jonke, *Bogoslav Šulek kao puristički savjetnik*, Pitanja književnosti i jezika, posebni otisak, Sarajevo, 1956., str. 8.

⁶⁹ *Istorija slavjanskoj filologiji*, Petrograd 1911., str. 431. Citirano prema: Vladoje Dukat, *Ivan Trnski i Šulekovi rječnici*, Rad HAZU, knj. 277., Zagreb, 1943., str. 64.

⁷⁰ Petar Budmani, *Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835. godine*, Rad JAZU, knj. 80. («U proslavu petdesetogodišnjice prieporoda hrvatske knjige»), Zagreb, 1885., str. 183–184.

koloturnik, plinovod, munjina, munjovod, i mnogi drugi, tako da se može reći, da u suvremenom našem jeziku žive stotine riječi koje su u nj ušle posredstvom Šulekovih rječnika. Šulek se tako pred našim očima pojavljuje kao jedan od naših najzaslužnijih jezičnih stručnjaka...⁷¹

Više sretnih okolnosti pokrenulo je ovaj znamenit leksikografski projekt: nesređeno stanje u znanstvenome nazivlju, zbog čega je navlastito trpila školska nastava,⁷² uklanjanje njemačkog jezika godine 1861. iz škola i njegovo zamjenjivanje hrvatskim jezikom, pozicija koju je u školstvu zauzimao Franjo Rački i konačno spremnost Šulekova da se prihvati posla, premda se našao u položaju istraživača pred kojim se pružaju golema, nepoznata prostranstva – *terra incognita*.

Na prijedlog Franje Račkoga, tadanjega savjetnika i školskog nadzornika pri Kraljevskom dalmatinsko-hrvatsko-slavonskom namjesničkom vijeću, pokrenuti su pripremni radovi na rječniku u kojima će sudjelovati ugledna imena hrvatske kulture i znanosti. Godine 1863. Namjesničko vijeće daje sastaviti popise (»iskaze«) njemačkih i latinskih znanstvenih naziva iz svih struka. Na njima rade Babukić, Jagić, Veber (hrvatska, grčka i latinska lingvistička terminologija), Bradaška, Kořinek, Matković, Mesić (povijesna i zemljopisna terminologija), Torbar, Erjavec, Žulić (fizička i prirodopisna terminologija) i Čačić (matematička terminologija). Izrađeni popisi šalju se ravnateljstvima gimnazija, profesorima, književnicima i stručnjacima sa zahtjevom da ih dopune hrvatskim adekvatima. Na poziv, ovome poslu prionu k tome Bradaška, Magdić, Pacel, Stojanović, Trdina, Tušek, Vukasović i Zoričić.

Dvije godine potom »iskazi« dolaze pred, po Namjesničkom vijeću ustrojen, odbor »vještaka« – na čelu mu Rački, a članovi Veber, Mesić, Torbar, Erjavec, Pacel, Žulić – koji u razdoblju od mjesec i pol dana obavlja u pododborima konačnu recenzentsku provjeru građe te utvrđuje načela rada. Stručni tim (usvajajući ona ista načela što ih je 1849. prihvatilo češko povjerenstvo za izradbu stručnoga nazivlja, a što će 1853. rezultirati izradbom njemačko-češkog rječnika znanstvenoga nazivlja) preporuča izbjegavanje krajnosti kod izradbe rječnika: pretjeran purizam i nepotreban klasicizam.

Dana 14. veljače 1865. Namjesničko vijeće nudi Šuleku da se prihvati rada na rječniku, a 16. lipnja, nakon Šulekova prihvatanja ponude, Vijeće poziva Šuleka da bezodvlačno prione poslu na izradbi »terminologičkoga rječnika«. Šulek se posla spremno latio i, kako reče Torbar, »dično ga koncu priveo.«

Iz pisma što ga je Šulek uputio Odjelu za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade, desetak godina poslije (u kolovozu 1875.), proizlazi da mu uručena građa od nekih dvadesetak do tridesetak araka (upola manja od češke znanstvene terminologije, koja mu je imala biti uzorom) za rječnik ne bi bila dostatna. Nedovoljno bijahu obrađene navlastito mehanika i kemija te neke druge znanosti, a tehnika čak ispuštena.

»Da zadovoljim dakle svojoj dužnosti«, piše Šulek u predgovoru rječniku⁷³, »morao sam izraziti neke nauke, najpače tehničke struke, sam skupljati.« Stoga dopunjava Šulek nedostatno uređene struke, a da mu rad ne bude subjektivan pretresa nazivlje svake

⁷¹ Ljudevit Jonke, *Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, knj. 2., Zagreb, 1954., str. 68.

⁷² »Ako se je jeziku, pošto je naša knjiga tek iz prvih počela izašla, u formalnom pogledu i moglo mnogo kroz prste pregledati, nije se to moglo glede znanstvenoga nazivlja, koje je tako različito bilo, da je s tolike razlike jedinstvo školskoga nauka mnogo stradalo.«

(Josip Torbar, *O životu i djelovanju dra. Bogoslava Šuleka*, Ljetopis JAZU, sv. 11., Zagreb, 1897., str. 164–165.).

⁷³ Predgovor rječniku, str. VIII.

znanosti s »vještacima«: filozofsko i jezikoslovno s Jagićem, fizičko s Torbarom, mineraloško s Erjavcem, mehaničko s Jelovšekom, a građevinsko nazivlje s Baltićem i Utješenovićem.

Šuleku je uzor i obrazac rječniku bio određen, odnosno »preporučan«. Bio je to opsegom mali (342 stranice) školski, njemačko-češki rječnik znanstvenoga nazivlja: *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*, »uredjen... pod nadzorom samoga slavnoga Šafarika«⁷⁴, a objavljen u Pragu 1853. Svjestan, međutim, da su hrvatske potrebe druge i veće od čeških, Šulek mijenja koncepciju i proširuje leksičku građu: ne ograničava se samo na srednjoškolsko nazivlje, već ga upotpunjuje onim što ga trebaju viša učilišta. Njemačku terminologiju proširuje talijanskom, »da bude knjiga korisna i braći Dalmatincem«⁷⁵, a tehničkim strukama k tome pridodaje francusko i englesko nazivlje. Tako Šulekov trojezičnik postaje, uz engleske i francuske paralele, petojezičnikom, koji uz to funkcionira kao više dvojezičnika: kao hrvatsko-njemački, njemačko-hrvatski, hrvatsko-talijanski i talijansko-hrvatski terminološki rječnik. Riječi hrvatske, njemačke i talijanske nižu se abecednim slijedom ispremišane, pa jednu tumače preostale dvije, a zgodimice i četiri.

Uz njemačko-češki rječnik znanstvenog nazivlja zagleda Šulek u Stullievo *Rječoslože* i Daničićev *Rječnik iz književnih starina srpskih* (I–III, 1862.–1864.). Zbirke riječi ustupaju mu »prinosnici« poput Preradovića, Trnskoga, Sabljara, Ostrožinskog i dr.

Kako je jezični purizam u vrijeme nastanka češkoga terminološkog rječnika bio zahvatio sve austrijske zemlje, češkom povjerenstvu zaduženom za izradbu rječnika stavljeno je u zadatak da u purističkom pristupu odabere srednji put, uklanjajući se krajnostima i rabeći po mogućnosti usvojeno češko nazivlje. Pored uporabe vlastita nazivlja kao aksioma, češka su načela dopuštala kao sekundarno stvaranje neologizama, a kao tercijarno uvođenje tuđica. Šulek je ovaj slijed, u odnosu na svoj uzor, nešto izmijenio: i u njega primat pripada vlastitu materinskom izrazu, na drugom su mjestu slavenske pozajmljenice, a na trećem novotvorenice.

»Sastavljajući ovaj rječnik nastojao sam što se više može upotrebljavati prave narodne riječi, a gdje sam mislio, da hrvatski narod neima svoje riječi, ili gdje je nisam mogao doznati, pozajmio sam ju od srodnih slavenskih plemenah, kad mi se je učinila, da je prema našem govoru; al sam uvijek zabilježio jezik, od kojega je posuđena, da se znade, kojega je porekla... Ondje, gdje u slavenskih plemenah nenadjoh pomoći, nastojah stvoriti primjereni naziv; ali opet nisam sve poprieko prevodio, nego samo ono, za što sam mislio, da bi se moglo čisto hrvatski izraziti. Poradi toga ima u ovom rječniku dosta barbarizamah...

U ovome rječniku ima puno rieči, koje do sada nisu bile upotrijebljene u naših knjigah; nu varao bi se, tko bi mislio, da su sve te riječi od mene skovane.«⁷⁶

Redakciju rječnika priveo je Šulek kraju u prosincu 1867., no rukopis je tijekom idućih godina redigirao i popunjavao. Na rječniku radio je, kako sam reče, četiri godine (osam sati dnevno), dok je pak slaganje i tiskanje uzelo čak pet ili šest godina. Narodna tiskarna dra Ljudevita Gaja sklopila je ugovor za tisak Šulekova »nazivoslovnoga rječnika« 15. travnja 1868., no slaganje je otpočelo istom u proljeće 1869. Rad na objavljivanju rječnika usporavale su već poslovične Šulekove boljetice: učestali lomovi ruke (Šulek se naime ugovorno bio obvezao i »ubitačne korekture obavljati«). Najposlije, desetljeće nakon pripremnih radova na svjetlo izda Gajeva tiskarna (njezin vlasnik bio je tada nažalost dvije godine pokojnikom) I. »polu« (A–N) *Hrvatsko-njemačko-talijanskoga*

⁷⁴ Predgovor rječniku, str. VIII.

⁷⁵ Ibid. str. VIII.

⁷⁶ Predgovor rječniku, str. IX.

rječnika znanstvenoga nazivlja. *Deutsch-kroatische wissenschaftliche Terminologie. Terminologia scientifica italiano-croata.*⁷⁷; II. svezak (O–Ž) objavljen je godinu dana nakon, u srpnju 1875.

U ime Odjela za bogoštovlje i nastavu te bana Levina Raucha Karlo Pogledić požuruje Ljudevita Gaja oko tiska Šulekova »nazivoslovnog« (terminološkog) rječnika. List nosi nadnevak 2. lipnja 1870.

»Ako u ovim dvima knjigama i nije izcrpljeno sve hrvatsko nazivlje znanstvenih grana«, napisat će Josip Torbar dva desetljeća potom, »glavna je svrha polučena, jer u naše škole uvedeno je jedinstveno znanstveno nazivlje.«⁷⁸

I tako po narudžbi, dvojezični jednosveščani školski rječnik prometnu se u veliki petojezični dvosveščani priručnik (1372 stranice), koji će svojim vrijednostima steći sjajan ugled i epitet kapitalnoga terminološkog rada te imati snažna utjecaja na tadanje jezične tijekove. Premda pokrenut kao kolektivno djelo, završni oblik i osobni pečat dao mu je Šulek pa je isključivo njegovo ime s pravom otisnuto na natpisnom listu.

O Šulekovu bogomdanu daru, uz prigovor njegovu jezičnome purizmu, među prvima pisao je često citirani Josip Torbar ovako:

»Nu Šulek imadjaše dar za kovanje riječi potrebit. Proniknuv svojim bistrim umom u jezgru same stvari, koja se imala novim imenom izraziti, pak poznavajući ustroj i pravila jezika hrvatskoga, sastavi prema njima riječ, koja si je u jeziku trajno mjesto osvojila. Jedan je ipak prigovor proti njegovu nazivlju, koji u ostalom, ako i je ponješto opravdan, ne umanjuje zato niti najmanje njegovih zasluga za hrvatski jezik. Prigovara mu se na ime, da je bio odviše velik purista, uklanjajući se svakoj tuđoj riječi...«⁷⁹

⁷⁷ Godine 1990. objavila je zagrebačka nakladnička kuća *Globus* pretisak rječnika kojemu su urednici bili Ivan Martinčić i Alemka Kralj-Štih. Rječniku je Ivan Martinčić dopisao *Pogovor ili zaglavak*.

⁷⁸ Josip Torbar, o. c., str. 166.

⁷⁹ Josip Torbar, o. c., str. 182

Jezično čistunstvo vezat će se neodvojivo za Šulekov leksikografski rad. Tući će ga glas kovača jezičnih novotvorina, unositelja slavenskih aloglotema, pohrvatitelja brojnih stručnih internacionalizama (kemijsko nazivlje, mjerni sustav), stvaratelja artificijelna, neuporabljiva i suvišna jezika, riječju, zloglas pretjerana purista – prigovori dijelom zacijelo utemeljeni, no, kako ponajčešće temeljeni na jezično sučeljenim konceptualnim stajalištima, svakako pretjerani.

Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta ... dr. Bogoslava Šuleka ... I. sv., Zagreb, tiskom Narodne tiskare dr. Ljudevita Gaja, 1874., II. sv., Zagreb, 1875.

Purizam, odnosno jezično čistunstvo, u biti je kulturno opredjeljenje, imanentno jeziku samom i njegova neizbježiva nužnost.⁸⁰ Prvo je svojstvo njegove naravi svako »ograničenje spontanosti mogućnosti«, a drugo odbijanje jezičnih sredstava tuđega podrijetla, odnosno zagovor idioglotskih jezičnih elemenata, a odbacivanje aloglotskih. Raznolika su mu lica: on ne znači samo diskvalifikaciju aloglotema – jezično čistunstvo je jednako tako i posvemašnje prihvaćanje svih aloglotema, a propuštanje tek najuobičajenih idioglotskih jezičnih izraza.

»...alergija prema kovanicama nije manje puristička nego je alergija prema tuđicama. Uvođenje čistoga narodnog jezika u pismenu porabu nije manje čistunstvo od pomnoga čuvanja i njegovanja tradicije što se utvrdila u staroj i časnoj književnosti.«⁸¹

⁸⁰ O tome je nadahnuto pisao Radoslav Katičić u raspravi naslovljenoj *O purizmu, Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 1986., str. 65–73.

⁸¹ Radoslav Katičić, o. c., str. 68.

O hrvatskom lučbenom nazivlju.

Napisa

Dor. Bogoslav Šulek.

Benjeda je najsvetiji svojetoč čovjeka; al se taj dragocjeni dar prirode neizmjerano sporo u nas rastvja. O tem ćemo se uvjeriti, kad stvarno hrvatski jezik s jezikom kojega divljega naroda. Koliko to razlika! Da ju shvatiti, nsporedi koji naš najslabiji pisani spomenik sa sadašnjim govorom. Da, neznatno promjene sa 800 godina! Koliko je dakle vremena trebalo, dok nam se je jezik iz prvotnoga stanja na sadašnju visinu popeo?

Lučba je znanost novorojka. Ima joj doduše tragereh vođ u starini, nego pravo se je rastvja uoprv u našem stoljeću, pa tolikom brzinom, da se lučbarški jezik nije dospio razvijati prema samoj znanosti. Kao što se svakomu više punih događa, da mu misli prestaju besjeđu, onako se događi i lučbi: mnoštva različitih slučenih obreda se je gotovo na jedanput, tako da lučbari, koji su i onako slabi filologi, nisu dospjeli okriviti jih valjanima imeni. Dapače i oni lučbarški nazivi, koji su k nam od starine došli, noriđe mnogo, jer neznatnoju pravo one stvari, kojim su nadjenuti, i to ponajviše zato, što naraz tih stvarih sve do nedavno nije bila poznata. Tako na pr. *kydargyrum*, to će reći rođeno srebrno, jer su stari tvrde vjerovali, da je živa samo lekuće srebrno. Sre, što je bilo slana okusa, zvali su i *sal maris*, *sal petras*, *sal ammoniacum*; sve, što je hlapiho, bijaše jim *spiritus* (n. pr. *spiritus nitr*, *spiritus vini*); sve, što je bilo nalik na vapno, prozvali su *oxis*; što se je štitilo, u tom su nazivali *zlatu* (na pr. *aureipigmentum*); što se je blešlo, bijaše jim *nix* (na pr. *nix ferri*); što se je emilo, bijaše *nathips* (na pr. *nathipsa suncerale*); a što se je svjetlilo, bijaše *srebro* (na pr. *lithargyrum*, olovna gledja).

Tako su dakle sadašnji lučbari prilijepili bili zamieniti svakove izrazu primjerjenjima. Al su opet drugd zalutali. Oni nadievaju imena slučenjem niže imena počelah, iz kojih je sločak nastavljen;

O hrvatskom lučbenom nazivlju. Šulekova rasprava ispunjava uvodne stranice (XI–XXVIII)

I. sveska *Hrvatsko-njemačko-italijanskoga rječnika znanstvenoga nazivlja*.

nitelj hrvatskoga jezika. Jambrešić je opet tipičan purist, a njegov *Lexicon latinum* (1742.) prepun novotvorbi. Jambrešić, primjerice, posebno označava latinske neologizme koje smatra barbarizmima. Za hrvatski antibarbarus služi se naznakama *peregrine*, *barbare*, *vulgo*. Stulli, mada nije purist, u *Rječosložje* unosi brojne kovanice, a Patačić znanstvenu terminologiju u svome rukopisnom *Dikcionaru* rješava vlastitim kovanicama ili aloglotemima slavenskog podrijetla (bohemizmima i polonizmima).

Svoj puni zamah jezično čistunstvo doseže u XIX. st., zahvaćajući sve jezike u austrijskim zemljama. To je u najužoj svezi s dinamičnim društvenim razvojem i visokom leksičkom specijalizacijom kao njegovom posljedicom. Industrijska revolucija i s njome povezana evolucija egzaktnih znanosti, razvoj tehnike i proizvodne tehnologije rađaju neodložne zahtjeve za novim izražajnim sredstvima. Hrvatskim preporoditeljima

⁸² Ibid., o. c., str. 71.

⁸³ Cfr. Petar Skok, *O jezičnoj kulturi*, Jezik br. 2, Zagreb, 1952.: »Ljudi su mislili, da su veći i bolji patrioti Hrvati, ako mjesto neke strane riječi upotrebe kakav više ili manje uspjeti prijevod ili hrvatsku parafrazu« (str. 36).

⁸⁴ »Domorodci materinskim jezikom dobro općiti, i svaku rič pravim nje imenom spovidati nemogu... Jere od tuda ne već knez (*Comes* nego grof) (*Graf*) ne žilj (*lilium*) nego *lilium*: ne trg (*forum*) nego *piac*, piazza; ne *gospodičić* (*domicellus*) nego *kišur*...«. *Terrae motus* Vitezović prvi kalkira u *zemljotres*..

jezično čistunstvo gotovo je nametnuto, potrebe silne, vremena malo. No zaslugom i nastojanjem pojedinaca Hrvatska ubrzo hvata korak s razvijenim jezicima Europe, a novom leksiku hrvatska preporodna i postpreporodna književnost je i popularizatorom i diseminatorom. Puristička euforija vlada u Trojedinici do devedesetih godina XIX. st., kada se slabljenjem zasada jezičnoga čistunstva povećava unos tuđica, uz njihovu fonetsku, morfološku i sintaktičku adaptaciju.⁸⁵

Šulek se u zadovoljavanju velikih i hitnih potreba za znanstvenom terminologijom, a zahvaljujući svojoj jezičnoj darovitosti i okretnosti, znao i poigravati hrvatskim tvorbenim mogućnostima, nepotrebno stvarajući nove tvorbene modele, primjerice kemijskih spojeva ili mjernog sustava, u kojem »poigravanju« i leže neke od njegovih slabosti zbog kojih će doći pod udar kritičara jezičnog čistunstva i jezičnih pretjerivanja i »zastranjenja«.

Novo kemijsko nazivlje obrazlaže u drugom predgovoru terminološkoga rječnika pod naslovom *O hrvatskom lučbenom nazivlju*. Ovaj kemijski terminološki idiolekt, stvoren »prema duhu hrvatštine«, uvodi Šulek u rječnik znanstvenog nazivlja, jer u »...našem knjižtvu je lučba dosada slabo zastupana... jer budući znanost nova, nije mogla do sada u narod prodrijeti...« (str. XV).

Što to potiče Šuleka na stvaranje novoga terminološkog sustava? Primjeri Nijemaca i Čeha koje nema razloga da Hrvati ne slijede, jer »ako su Niemci s razlogom počeli zazirati od tuđjih riečih, te zahtievati da se zamiene korjenitimi njemačkimi besjedami, to valja još više za nas...« (str. XIII) »Liepo nam u tom prednjače braća Česi, koji su odmah u početku svoga prieporoda najboljim uspjehom počeli stvarati sve znanstveno nazivlje.« (str. XV). Potom će Šulek izreći udarnu rečenicu začinjenu poetskom metaforom: »Zašto da nezgrabimo svojom kupom bistre vode iz vrela znanosti, nego da ju svejednako srčemo samo iz tuđe romanske i germanske čaše.« (str. XV).

Šulekovo »lučbeno« nazivlje drži se, koliko često toliko i s nepravom, mjerilom negiranja njegove neporecivo kreativne tvorbenosti. Ostaje pak činjenicom da je predložena kemijska terminologija, izuzev nekih izoliranih naziva (*kisik*, *vodik*, *dušik*, *ugljik* i dr.) napuštena⁸⁶, te da se nije razvijala u smjeru koji je zacrtao Šulek.

Oprimjerenja radi navode se poneki Šulekovi tvorbeni modeli:

Okside Šulek pravi sufiksalsnom tvorbom na *-un*, nakon prethodna odbacivanja sufiksa *-ik*; vodik > *vodun* (hidroksid); dušik > *dušun* (dušični oksid); ugljik > *ugljun* (ugljični oksid) te *zlatun* (zlatni oksid), *srebrun* (srebrni oksid), *željezun* (željezni oksid), *olovun* (olovni oksid) i sl.

Suboksidi se formiraju prefiksalsnom tvorbom s *o-* ili *su-*: olovun > *suolovun* (olovni suboksid) i sl.

Superoksidi nastaju prefiksalsnom tvorbom s *prie-*: *prieolovun* (olovni superoksid), *prievodun* (vodikov superoksid) i sl.

⁸⁵ Ovdje tek naznačeno podrobno je razradio László Hadrovics u raspravi *Razvoj hrvatskog jezičnog blaga u 19. i 20. stoljeću*, Filologija, knj. 20–21, Zagreb, 1992.–1993., str. 153–164.

⁸⁶ Nisu prihvaćeni neologizmi za »lučbarske« nazive kao što su primjerice:

kremik za silicij, *solik* za klor, *smrdik* za brom,
jedik za fluor, *lužik* za kalij, *natar* za natrij,
težik za barij, *vapnik* za kalcij, *gorčik* za magnezij,
glin za aluminij, *šarik* za iridij i dr.

Neke kemijske spojeve Šulek tvori dodavanjem aloglotskog sufiksa *-in* na idioglotsku (kroatiziranu) osnovu: *bjelin* (albumin), *čajin* (thein), *uljin* (olein) i dr.

Sufiksalsnom tvorbom s *-ovina* nastaju kiseline: *željezovina*, *ugljevina*, *sumporovina*, *bismutovina* itd.

Pišući o »lučbenom« nazivlju Ivan Martinčić u svom *Pogovoru ili zaglavku pretisku Hrvatsko-njemačko-talijanskoga rječnika znanstvenoga nazivlja* napominje sljedeće:

»Poznato je da se kemijsko nazivotvorje nije razvijalo u smjeru koji je predlagao Šulek, ali zato nije pravedno osuđivati Šuleka zbog 'zastranjivanja' i pri tom kao argumentaciju iznositi da je stvorio »zamršen umjetni« kemijski jezik« (kritika se odnosi na Jonkeovu tvrdnju iznesenu u raspravi *Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji*, op. aut.). Martinčić je mišljenja da je Šulek bio jedno stoljeće unaprijed, upravo prema tome što je sustavno stvorio umjetni kemijski jezik.

Međutim, sustavan ili ne, taj je jezik zbog slabe frekvencije bio osuđen na odumiranje, ako je ikad i oživio. Srž je problema, sva je prilika, negdje drugdje. Svaki stručni ujedno je i hermetički jezik, za nestručnjaka uvijek zamršen i nemušt, redovito nabijen leksičkim internacionalizmima, odnosno grecizmima i latinizmima, kojih 'ponašivanje', u bivstvu *contradictio in adjecto*, znači njegovu neizbježivu dezintegraciju.

Ni Šuleku inače sklon Torbar nije mogao ostati nekritičan prema novoskovanu nazivlju:

»Teško da će se ovakav purizam održati moći. Liebig kušao je cijelo kemičko nazivlje ponijemčiti, pak premda ga je za to Grimm pohvalio, vraćaju se u novije vrijeme ne samo Nijemci nego i Slaveni ipak k evropskomu grčko-latinskom nazivlju.«⁸⁷

Mada usustavljeno, jednako tako suvišnim, pa u krajnjoj konzekvenciji i neprihvatljivim, pokazalo se Šulekovo kalkiranje internacionalizama s područja mjernog sustava.

Slijede primjeri jedinica za mjerenje dužine i mase:

- *mjerčič* (milimetar), *mjerić* (centimetar), *mjer* (metar),
mjerak (decimetar), *mjerina* (hektometar), *mjeretina* (kilometar).
- *težčić* (miligram), *tezić* (centigram), *tez* (gram),
težčina (dekagram), *tezina* (hektogram), *težetina* (kilogram).

Purističko obilježje Rječniku znanstvenoga nazivlja dale su i Šulekove naznake za barbarizme (kratica *vulg.*), tako da je Jonke rječnik nazvao i »jezičnim savjetnikom«. Odbacujući turcizme (ali i germanizme i romanizme), Šulek mjesto *boje* (premda ima potvrde u Mikalje, Belostenca, Della Belle, i Stullia) savjetuje zamjenu *mast*, sa *bunar* (potvrde u istim rječnicima) upućuje na *zdenac*. Kad za turcizme u narodnom govoru ne nalazi zamjene, ostvaruje ih sam. Tako turcizme *sat* (sahat) i *šećer* zamjenjuje vlastitim novotvorenicama *dobnjak* i *slador*.

Ne vodeći dovoljno računa o utemeljenosti i usvojenosti tuđica u književnom jeziku, preporučuje njihovu zamjenu. Mjesto bakra sugerira mjed, s cigle upućuje na opeku, mjesto jednobroja bolja je jednina (analogno tomu, mjesto višebroja množina); vulgarizmi su: kajmak, kat, lenjir, lepeza, makaze, muštra, ocat, a ispravne im zamjene: vrhnje, sprat, redulja, mahač, nožice, ogledak i kvasina.

⁸⁷ Josip Torbar, o. c., str. 183.

Rječnik sadržava oko 400 označenih (č) bohemizama, no neoznačenih gotovo je dvostruko više. Među potonjima nalazimo i ove:

cvjetana (flora), dojam, dobrobit, jar, jarište
(proljeće), kisik, kotva, ličiti, listina, lučba,
narječje, obred, pelud, plin, plinomjer, plinovod,
plinovina, plinovotka cijev, podneblje, pojam, pokus,
predmet, prvak (kemijski element), ravnodušnost, skupina,
stroj, strojnik, strojstvo, strojoslovje, tlak,
tlakomjer, viko (poklopac), vodik, vozataj (vozač),
zamjer (namjera, svrha), zasada, zelina (biljka).

Rječnik znanstvenoga nazivlja različito je vrjednovan. Oprečne njegove ocjene bijahu bezmalo beziznimno sukladne jezikoslovnim opredjeljenjima onih koji su ih donosili. Bio je i izrazito hvaljen kao sjajan, široko obuhvatan i iscrpan izvor znanstvenoga nazivlja, ali i paušalno, bez argumentacije odbacivan kao nepouzdan. S obzirom na sučeljenost dviju jezičnih škola, Karadžić-Daničićeve i Zagrebačke, nije uvršten (kao uostalom ni Šulekov Njemačko-hrvatski rječnik) u izvore Akademijina rječnika. Petar Budmani prešućuje ga u svom pregledu gramatike i leksikografije,⁹¹ Torbar je podosta sumnjičav.⁹² Studije Ljudevita Jonkea o rječniku prve su jezikoslovne rasprave napisane tek osamdeset godina nakon njegova nastanka. Premda kritičan prema nekim Šulekovim tvorbama, Jonkeov je sud prvo značajno priznanje i potvrda Šulekova korisna i zaslužna rada.

Politizirana poslijeratna hrvatska lingvistika Šuleka prešućuje i zapostavlja. No, politiziranja njegov leksik nije ni danas lišen. Sporadična euforičnost i pretjerano zanošenje, koje prate pokušaji artificijelne revitalizacije nekih jezičnih tvorbi, počesto i arhaizama, pokazat će se nedvojbeno jednako neutemeljenim, koliko i one pretjerane kritičnosti prethodne dobi.

Općenito uzevši, Šulekova povremena »zastranjivanja« i promašene leksičke tvorbe prečesto su prenaglašavani (možda će i ova rasprava, fokusirana na Šulekove hapslegomene, ostaviti takav dojam), a njegova tvorbena sustavnost dovođena u pitanje.

Unatoč činjenici da mu mnoge tvorbe, koliko one u duhu narodnoga jezika, toliko i one koje se u nj nisu uklapale, nisu uvijek bile uspješne, Šulek je ostavio u naslijeđe hrvatskom stručnom jeziku neprocjenjivo kulturno dobro *temelnog nazivlja osnovnih znanosti i njihovih disciplina, pa k tome i općih riječi suvremenoga hrvatskog jezika*, golemi leksički tezaurus bez kojeg bi komunikacija i danas bila nezamisliva.

3. Jugoslavenski imenik bilja

Korijeni ovome djelu sežu u 1850. godinu kada je, umoljen od banske vlade da napiše biljarstvo za hrvatske gimnazije, Šulek počeo zapisivati hrvatske biljne nazive (fitonime). Istiskivanje hrvatskoga jezika iz nastave bijaše razlogom odgodi objavljivanja hrvatskih školskih udžbenika. Prvi temelji iz hrvatske botaničke terminologije položeni su stoga tek 1856. i 1859., kada je Šulek uspješno uveo hrvatsko nazivlje u školske priručnike o »biljarstvu« (*Biljarstvo za višje gimnazije*, *Biljarstvo, uputa u poznavanje bilja I. i II.*), prve hrvatske gimnazijske udžbenike za botaniku.

⁹¹ Petar Budmani, *Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835. godine*, Rad JAZU, knj. 80., Zagreb, 1885.

⁹² »... interesi znanosti i jedinstvo školske nauke preporučuju, da se znanstveno nazivlje, za koje si je Šulek velikih zasluga stekao, po stručnom povjerenstvu pregleda i ustanovi, što bi se u skladu sa napretkom našega jezika, i samih znanstvenih grana, a najpače u kemiji imalo izmijeniti, a što stalnim pridržati.«

(Josip Torbar, o. c., str. 183).

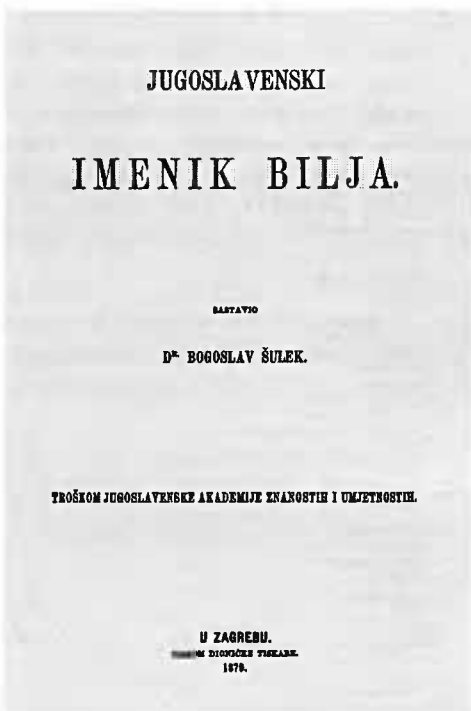
Neposredni povod izradbi *Jugoslavenskog imenika bilja*⁹³ bio je ruski botanički rječnik *Botaničeskij slovar* N. Annenkova, koji je obujmom građe bio ravan onoj što je Šulek bijaše prikupio, što ga ponuka da se prihvati posla te tako 1879. »troškom Jugoslavenske akademije znanostih i umjetnostih« izade na svjetlo botanički rječnik, plod njegova gotovo tridesetogodišnjeg truda, pretvorena u 564 stranice ili 40 araka.

Rječnik se sastoji od 10 stranica uvoda za kojim slijede *Moja pomagala*, impresivan, 11 stranica dug popis od 112 leksičkih vrela. Korpus rječnika obaseže 490 stranica. Riječi se nižu abecednim slijedom. Navodi se hrvatska riječ, potom latinski joj ekvivalent, te često ruske, češke i poljske paralele. Narodni izrazi za »biline« poduprti su zgodimice narodnim umotvorinama: pjesmama, poslovicama, zagonetkama i sl. (Ovome se Šulek kasno dosjetio, kad je rječnik već bio u tisku, pa svoju nakanu nije mogao sustavno provesti). Uz svaki fitonim naveden je njegov izvor. Na kraju, priklopljeno je rječniku latinsko-hrvatsko kazalo na 73 stranice, bez naznaka izvora.

Imenik bilja Šulek je namijenio prije svega hrvatskim pa k tome i slavenskim botaničarima, navlastito onima sa sjevera jer će, kako kaže, u rječniku naći imena južnog bilja koje u njih ne uspijeva. Rječnik će dobro poslužiti ljekarnicima i liječnicima zbog obilja lokalnih biljnih naziva, potom gospodarima i šumarima zbog brojna nazivlja korisna i štetna bilja te niza voćnih vrsta i podvrsta. Šulek ističe pomnju kojom je sabrao više od 300 naziva za jabuku, a čak 800 za raznovrsne sorte grožđa.

»Jezikoslovci moći će također pabirčiti u ovoj knjizi; jer će u njoj naći ne samo množinu riečih ovdje prvi put na vidjelo iznesenih, nego i svakovrsnih oblikah drugdje slabo ili ni malo neupotrijebljenih.« (*Imenik bilja*, uvod, XI–XII).

S čak 112 različitih vrela poslužio se Šulek u izradbi ovoga botaničkog imenika. Među njima je 17 rječnika i popisa riječi. Najstariji među njima jest mletački kodeks iz XV. st. *Liber de simplicibus* (»možebiti najstariji hrvatski imenik bilja«) kojega znanost tada pripisivaše Benedettu Riniu, a o kojem Šulek priopći prve obavijesti.⁹⁴ Poslužio se i najstarijim tiskom objavljenim botaničkim rječnikom Luigia Anguillare *Semplici* (Ljekovito

Godine 1879. »troškom Jugoslavenske akademije znanostih i umjetnostih« a »tiskom Dioničke tiskare u Zagrebu« izade na svjetlo botanički rječnik *Jugoslavenski imenik bilja*, plod gotovo tridesetogodišnjega Šulekova truda pretvorena u 564 stranice ili 40 araka.

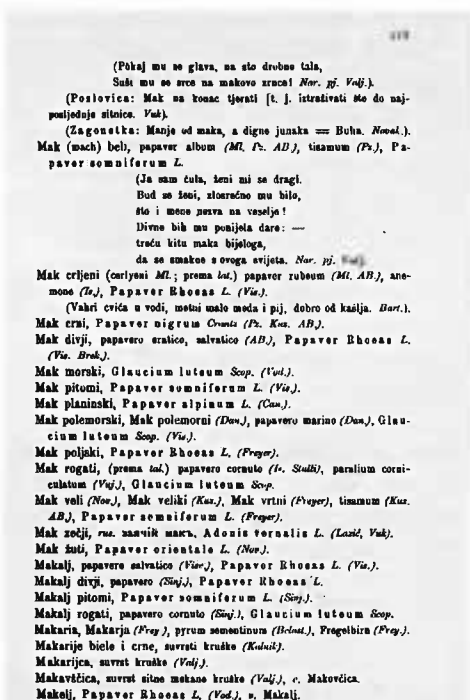
⁹³ Jugoslavenskim, nazvao je botanički rječnik stoga, objašnjava Šulek, što je u njem podjednako slovenskih naziva koliko i hrvatskih imena. Unosom brojnih slovenizama htio je pridonijeti boljem uzajamnom poznavanju, »popunjavanju i izjednačivanju jezika hrvatsko-slovenskoga« (*Imenik bilja*, uvod, IX).

⁹⁴ Potanje o tome pisao sam pod poglavljem *Na izvorištima hrvatske leksikografije*.

bilje); slijede hrvatski rječnici Mikalje, Habledića, Jambrešića, Belostenca, Della Belle, Stullia i Roberta de Visiania, Alschingerova *Flora Jadrensis*, Lalanguoova *Medicina ruralis*, Karadžićev *Srpski rječnik*, Miklošičev *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Jungmannov češko-njemački rječnik, Lindeov rječnik poljskog jezika i dr.

Skupljače leksičke građe Šulek sa zahvalnošću spominje. Njihova golema lista najrječitije govori o pažnji koju je posvetio sabiranju naziva za svoj botanički rječnik.

Među hrvatskim »prinosnicima« ističe župnika u Sopronskoj županiji Ivana Brlekovića sa 100 prikupljenih naziva kojima se služe »ugarski Hrvati«, popa Ivana Danilu koji je prikupio 260 imena za sorte grožđa što se uzgajaju u Dalmaciji, Mijata Sabljara, Mijata Stojanovića i Matiju Valjavca. Posebnu pažnju posvetio je kanoniku i dubrovačkom biskupu Mati Vodopiću, jednom od najrevnijih »prinosnika«, istraživača flore južne Dalmacije, vještu biljaru i hrvatskom piscu, čijom je zaslugom na vidjelo iznesena množina čistih narodnih, prethodno nigdje objavljenih, hrvatskih naziva.

Među slovenskim rječničkim izvorima navodi Šulek dva rukopisna imenika bilja nepoznata autorstva (do kojih je došao Bleiweisovim posredstvom), popise fitonima što ih je izradio i objavio Franjo Erjavac, rukopise Jerneja Medveda, Murkov *Slovensko-nemški razni besednik*, Tušekove registre biljnih naziva i Valjavčevu zbirku slovenskih fitonima. Najznačajniji i najrevniji slovenski »prinosnik« je Henrik Freyer, kustos ljubljanskog pa tršćanskog muzeja, koji se od mladosti bavio prikupljanjem narodnih biljnih naziva. Velikim trudom prikupio je Freyer 2000 imena koja je u rukopisu još godine 1850. za rad na *Biljarstvu* ustupio Šuleku.

Od srpskih vrela nabraja Šulek *Građu za narodnu medicinu i Imena bilja po Srbiji* Jovana Miškovića, *Index vegetabilium...* zbirku samonikla bilja iz okolice Srijemskih Karlovaca Gligorija Lazića, djela Prokopija Bolića i Zaharija Orfelina. Najznačajniji među srpskim izvorima, uz već spomenuti Karadžićev rječnik, radovi su Josipa Pančića (*Šumsko drveće i šiblje u Srbiji, Flora kneževine Srbije i dr.*).

Obrada fitonima mak u Šulekovu *Imeniku bilja* tarenja« i »samotvorna kovanja riječi« Šulek žuri da odmah pri samom uvodu uvjeri svojega čitatelja kako je *Imenik bilja* lišen novotvorenica, što dokazuje naznakom lokaliteta i izvora svakog fitonima:

»... u ovoj knjizi neima ni jedne od mene stvorene rieči, pa sam i sva onakva imena bilja izpustio, na koja sam u novijih knjigah naišao, te mislim da su istom sada postala. Za dokaz tomu zabilježio sam kod svakoga imena, gdje se govori, od koga sam za njega doznao, ili oduka sam ga izvadio«. (*Imenik bilja*, uvod III).⁹⁵

⁹⁵ Ljudevit Jonke opovrgava Šuleka tvrdnjom da se u *Imeniku bilja* nalaze i mnogi neologizmi... (Cfr. Šulek, *Bogoslav*, Enciklopedija Jugoslavije, knj. 8., Zagreb, 1971., str. 274).

Svi navedeni fitonimi, dakle, proistječu ili iz knjiga i rukopisa ili od brojnih »prinosnika« koji su nazive bilju doznali »iz ustiju naroda«.

Začuđuje bogatstvo narodnih imena što u narodu žive, no uzrok tome bogatstvu (što, pak, rađa nepreciznosti i »metež«) nalazi se u slabu razvitku botanike, kad se bilje različita roda naznačavalo istim imenom. Navedeni hrvatski nazivi nisu posve izvorni, napominje Šulek, podosta ih je prevedeno s latinskoga, talijanskoga i njemačkoga, no kako su i takva imena ušla u narodni jezik, uvrštena su u rječnik.

Iz bojazni da mu rječnik ne postane preglomazan, Šulek nije uvijek navodio sve svoje izvore. Više vrela nabrajao je istom onda »kad rieč tako glasi, da bi se moglo posumnjati o njezinoj istinitosti«. S obzirom na mnoštvo imena što se za floru u Hrvata rabe, nije si u zadaću stavio da odredi »pravo znamenovanje ovog ili onog imena«, da odsiječe »koje ime bi imalo kojoj bilji izključno pripadati«. Odlučio se tek »nabrojiti kako se gdje koja biljka zove«, stavljajući na prvo mjesto (po njegovu sudu) najstariji ili najprimjereniji naziv, a potom ostale. Zbog iskonske srodnosti slavenskih jezika, a u želji da mu djelo bude prilog slavenskom komparativnom rječniku, pridodao je Šulek hrvatskim i slovenskim imenima bilja »inoslavensko biljarsko nazivlje«, svodeći ga na ruske, češke i poljske fitonime.

Imenik bilja, kako ga je koncipirao Šulek, popis je fitonima različite provenijencije, »svekoliko blago narodnoga jezika«, uključiv i nestandardizirana narodna imena za »biline«. ⁹⁶ Uopćeno govoreći, svrha mu je bila tek »put prokrčiti«, a budućnost neka ga utire. ⁹⁷

Premda u osnovi pionirsko leksikografsko djelo hrvatskoga botaničkog nazivlja, *Imenik bilja* Bogoslava Šuleka ostaje do današnjih dana kamenom temeljcem hrvatske florističke literature.

Sasvim se primjerenim čini zaključiti ovako plodan, a za hrvatsku leksikografiju toliko značajan Šulekov prinos, toplim riječima njegova druga, prijatelja, suradnika i sljedbenika, tadanjeg predsjednika Akademije Josipa Torbara:

»Rijetki su smrtnici, koje bi Bog bio nadario onako lijepim umnim i duševnim darovima, kao što bijaše Šulek, a on ih nije zakopane čuvao, već ih je u lijep, unosan promet stavio – promet, od kojega je plodove ubrao hrvatski narod, koji će Šulekovo ime u povjesti svojega duševnoga i materijalnoga razvitka za sva vremena zlatnim pismenim upisati...« ⁹⁸.

⁹⁶ Upravo je dominantnost narodnoga jezičnog izraza bila razlogom što je Daničić *Imenik bilja* uvrstio među vrela Akademijina rječnika (Šulekov rječnik je objavljen neposredno pred izlazak 1. sveska Akademijina rječnika), dok je to onemogućio Šulekovu Njemačko-hrvatskom rječniku i trojezičniku znanstvenoga nazivlja, što je moguće objasniti njihovom praktičnom provedbom u djelo načela Zagrebačke filološke škole i njihova snažna utjecaja na njezinu standardizaciju.

⁹⁷ Ivan Šugar u uvodu svoga *Botaničkoga leksikona*, objavljenog 120 godina nakon Šulekova, napominje kako nakon Šuleka hrvatsko botaničko nazivlje ne samo da nije normirano, nego u tom pogledu nije učinjen nikakav pokušaj »što baš nije časno za hrvatsku botaniku« (Cf. *Botanički leksikon latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski*, Zagreb, 1990., str. 4).

⁹⁸ Josip Torbar, o. c., str. 191–192.

V R E L A i P O M A G A L A

1. S. Antoljak, *Pregled hrvatske povijesti*, Zagreb, 1994.
2. A. Barac, *Književnost ilirizma*, Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije, Zagreb, 1954.
3. J. Balabanić, *Bogoslav Šulek kao prirodoslovac i darvinist*, Dijalektika, XII., br. 2, Beograd, 1977.
4. V. Bazala, *Pregled hrvatske znanstvene baštine*, Zagreb, 1978.
5. A. Breznik, *Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske*, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, VIII., Ljubljana, 1931.
6. D. Brozović, *Jezično značenje hrvatskog narodnog preporoda*, Kolo, IV. (CXXIV), br. 8, 9, 10, Zagreb, 1966.
7. P. Budmani, *Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835. godine*, Rad JAZU, knj. 80, Zagreb, 1885.
8. A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevinā Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1910.
9. Ž. Dadić, *Povijest egzaktih znanosti u Hrvata*, Zagreb, 1982.
10. *Djela Adolfa Vebera, zagrebačkog kanonika*, sv. 3., *Rječnik Bogoslava Šuleka*, Zagreb, 1887.
11. V. Dukat, *Richter-Ballmann-Fröhlichov rječnik*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 13., sv. 1–2, Beograd, 1933.
12. V. Dukat, *Rječnik Mažuranića i Užarevića*, Rad JAZU, knj. 257., Zagreb, 1937.
13. V. Dukat, *Slovenačke riječi u Šulekovu rječniku*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 18., sv. 1–2, Beograd, 1938.
14. V. Dukat, *Crtice o Šulekovu njemačko-hrvatskom rječniku*, Ljetopis JAZU, sv. 52., Zagreb, 1938–1939.
15. V. Dukat, *Ivan Trnski i Šulekovi rječnici*, Rad HAZU, knj. 277., Zagreb, 1943.
16. I. Gostl, *Od poredbenog jezičnog kompendija F. Vrančića do osmojezičnog enciklopedijskog rječnika*, Informatologia Yugoslavica, XVI., br. 3–4, Zagreb, 1984.
17. I. Gostl, *Pogled na povijest enciklopedike s posebnim osvrtom na enciklopediku u Hrvata*, Republika, XLIV., br. 11–12, Zagreb, 1988.
18. I. Gostl, *Višejezični rječnici u Hrvata*, Jezik, XXXVIII br. 2, Zagreb, 1990.
19. I. Gostl, *Od glosa Radonove biblije do hrvatske preporodne leksikografije*, Studia Slavica Savariensia, 1, Szombathely, 1994.
20. I. Gostl, *Tako je govorio Bogoslav Šulek*, Hrvatsko slovo, I., br. 5, Zagreb, 1995.
21. I. Gostl, *Bohuslav Šulek Otec chorvátskej odbornej terminológie*, Spoločnosť chorvátsko-slovenského priateľstva, Zagreb, 1997.
22. M. Grlović, *Bogoslav Šulek*, Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća, Zagreb, 1898.–1900.
23. M. Grlović, *Ivan Trnski*, Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća, Zagreb, 1898.–1900.
24. M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske (Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860)*, Zagreb, 1985.
25. L. Hadrovics, *Razvoj hrvatskog jezičnog blaga u 19. i 20. stoljeću*, Filologija, JAZU, knj. 20–21., Zagreb, 1992–1993.
26. *Hrvatski narodni preporod I., Ilirska knjiga*, Priredio Jakša Ravlić, Zagreb, 1965.
27. *Hrvatski narodni preporod II., Ilirska knjiga*, Priredio Jakša Ravlić, Zagreb, 1965.
28. Lj. Jonke, *Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, knj. 2., Zagreb, 1954.
29. Lj. Jonke, *Veberove zasluge za naš književni jezik*, Rad JAZU, knj. 309., Zagreb, 1956.

30. Lj. Jonke, *Bogoslav Šulek kao puristički savjetnik*, Pitanja književnosti i jezika, posebni otisak, Sarajevo, 1956.
31. Lj. Jonke, *Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća*, Filologija JAZU, knj. 1., Zagreb, 1957.
32. Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965.
33. Lj. Jonke, *Jezična problematika u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda*, Kolo, IV. (CXXIV), br. 8, 9, 10, Zagreb, 1966.
34. Lj. Jonke, *Slavenske pozajmljenice u Šulekovom »Rječniku znanstvenoga nazivlja«*, Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća, Zagreb, 1971.
35. Lj. Jonke, *Šulek, Bogoslav*, Enciklopedija Jugoslavije knj. VIII., Zagreb, 1971.
36. *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs. Deutsch-kroatische-serbische u. slovenische. Separat Ausgabe*, Wien, 1853.
37. R. Katičić, *O purizmu*, Novi jezikoslovni ogleđi, Zagreb, 1986.
38. Vj. Klaić, *Hrvatska u vrijeme Habsburgovaca od godine 1527. do 1918.* (prilog leksikonu E. Laszowskog *Znameniti i zaslužni Hrvati ...* Zagreb, 1925.
39. M. Krleža, *Uvodna riječ na Znanstvenom savjetovanju u Zagrebu o 130. godišnjici Hrvatskog narodnog preporoda*, Kolo, IV., (CXXIV), br. 9, 10, 11, Zagreb, 1966.
40. I. Kukuljević Sakcinski, *Bibliografija hrvatska*, Zagreb, 1860.
41. F. Kurelac, *Mulj govora nespretnâ i nepodobnâ nanešen na obale našega jezika ili: o barbarizmih*, Rad JAZU, knj. 24., Zagreb, 1873.
42. P. Kuzmič, *Vuk-Daničićovo Sveto Pismo i biblijska društva*, Zagreb, 1983.
43. E. Laszowski, *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925.*, Zagreb, 1925.
44. J. Lisac, *Hrvatski jezik i njegovi proučavatelji*, Split, 1994.
45. T. Macan, *Povijest hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1971. (II. izd. 1992).
46. R. Maixner, *Bogoslav Šulek. Izabrani članci*, Noviji pisci hrvatski, knj. 8., Zagreb, 1952.
47. T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskiem slovima*, Djela JAZU, knj. IX., Zagreb, 1889.
48. T. Maretić, *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku*, Rad JAZU, knj. 108., Zagreb, 1892.
49. I. Martinčić, *Anonimno tiskano djelo Bogoslava Šuleka »Šta namdravaju Iliri? i njegov autograf »Što smo mi Horvati oli Iliri?«*, Croatica, XIX., br. 29, Zagreb, 1988.
50. I. Martinčić, *Šulekovo autorstvo rukopisa »Bibliotheca Illyrica«*, Croatica, XIX., br. 30, Zagreb, 1988.
51. I. Martinčić, *Školski udžbenici i priručnici Bogoslava Šuleka*, Zbornik za povijest školstva i prosvjete, Ljubljana, 1989.
52. I. Martinčić, *Pogovor ili zaglavak pretisku Hrvatsko-njemačko-talijanskoga rječnika znanstvenoga nazivlja*, Zagreb, 1990.
53. I. Martinčić, *Bogoslav Šulek, Portreti hrvatskih jezikoslovaca*, Zagreb, 1993.
54. M. Moguš i J. Vončina, *Latinica u Hrvata*, Zagreb, 1969.
55. M. Moguš, *Odnos iliraca prema kontinuitetu hrvatskoga književnog jezika*, VII. međunarodni kongres slavista, Varšava; Zagreb, 1973.
56. S. Musulin, *Hrvatska i srpska leksikografija*, Filologija JAZU, knj. 2., Zagreb, 1959.
57. J. Neustaedter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.* Priredio Igor Gostl, Zagreb, 1994.
58. *Portreti hrvatskih jezikoslovaca*, Zagreb, 1993.
59. I. Pranjković, *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb, 1993.
60. M. Samardžija, *Filološki portreti*, Zaprešić, 1993.

61. *Sbirka nekoliko reči, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Ilirii pomanje poznane*, Danica, god. I. Dodatak 50. broju, Zagreb, 1835.
62. P. Skok, *O jezičnoj kulturi*, Jezik, br. 2, Zagreb, 1952.
63. T. Smičiklas i F. Marković, *Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892. Spomen-knjiga* Zagreb, 1892.
64. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1975.
65. I. Šugar, *Botanički leksikon latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski*, Uvod, Zagreb, 1990.
66. B. Šulek, *Šta namjeravaju Iliri?*, Beograd, 1844. *Odgovorni ministerium*, Novine Horvatske, Slavonske i Dalmatinske, XIV., br. 3, 9. I., Zagreb, 1848.
- Štampa je slobodna od 15. ožujka 5 1/2 sata poslije podne. Naše želje*, Novine Horvatske, Slavonske i Dalmatinske, XIV., br. 24, 22. III. Zagreb, 1848., str. 95.
- Austrianski državni ustav (konstitucija). Razložen Bogoslavom Šulekom. U Zagrebu. Tiskom i troškom bratje Župan*, 1850.
- Naputak za one koji uče čitati, spisao Bogoslav Šulek. U Zagrebu. Tiskara F. Župana*, 1850.
- Sabur amerikanski*, Neven, br. 34, Zagreb, 1853.
- Zašto izostavljamo e pred r-om u riečih n.p. krv?*, Neven (Književna priloga), br. 1., Zagreb, 1854.
- O dvoglascu ie*, Neven (Književna priloga), br. 2., Zagreb, 1854.
- Biljarstvo za više gimnazije, spisao Bogoslav Šulek, u Beču*, 1856.
- Troškom c. k. prodavaonice knjigah.*
- Biljarstvo. Uputa u poznavanje bilja. Spisao Bogoslav Šulek. I. dio. U Beču*, 1856.
- Srbi i Hrvati*, Neven, kolovoz, Zagreb, 1856.
- Biljarstvo... II. dio, Brzotiskom K. Albrechta*, Zagreb, 1859.
- Deutsch-kroatisches Wörterbuch, von Bogoslav Šulek. Njemačko-hrvatski rječnik. Agram, 1860., Verlag der Franz Supann'schen Buchhandlung* (2 sveska).
- Hrvatsko-ugarski ustav ili konstitucija, nacrtao Bogoslav Šulek. U Zagrebu, Brzotis A. Jakić*, 1861.
- Poziv na pretplatu*, Pozor, IV. br. 1, 14. XI., Zagreb, 1856.
- Korist i gajenje šumah, osobito u trojednoj kraljevini... napisao Bogoslav Šulek*, Zagreb, 1866., Narodna tiskara Lj. Gaja.
- Memoria Rogeri Josephi Boskovići Dissertatio inauguralis Car. Bogoslai Šulek...* Zagreb, 1867.
- Naše pravice. Izbor zakonah, poveljah i spisah, znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od god. 1108.-1868. Sastavio dr. Bogoslav Šulek, u Zagrebu, Tiskara D. Schulz*, 1868.
- Naredbenik za kr. ug. hrv. domobranstvo*, sveska I.-XV. od god. 1870.-1873. (Prijevod s mađarskoga).
- Domobranski žepnik*, 1871. (Prijevod s mađarskoga).
- Obučevnik za kr. hrv. u. domobranske tarničare*, 1872. (Prijevod s mađarskoga).
- Ljudevit Gaj*, Obzor, II. br. 91, 23. IV., Zagreb, 1872.
- Vježbovnik za kr. ugarsko domobransko konjaništvo. Službeno izdanje u Zagrebu 1873., tisk. Gaj*.
- Prirodni zakonik ili popularna fizika. I. knjiga. Silarstvo*, Zagreb, 1873.
- Pučka knjižnica*, Društvo sv. Jeronima.
- Obučevnik za kr. u. domobranske sipačarske odjele*, 1874. (Prijevod s mađarskoga).

Hrvatsko-njemačko-talijanski Rječnik znanstvenoga nazivlja... sastavio dr. Bogoslav Šulek. – Deutschkroatische wissenschaftliche Terminologie. Terminologia scientifica italiano-croata I. pola, u Zagrebu. Tiskom Narodne tiskare dra. Ljudevita Gaja 1874.

Vježbovnik za kr. u. domobranske sipačarske odjele 1874. (Prijevod s mađarskoga).

Hrvatsko-njemačko-talijanski Rječnik znanstvenoga nazivlja... II. pola, u Zagrebu, tisk. Narodne tiskare dra. Ljudevita Gaja 1875. (Pretpisak rječnika. Urednici Ivan Martinčić i Alemka Kralj-Štih. Pogovor ili zalavak pretpisku rječnika. Napisao Ivan Martinčić, Zagreb, 1990).

Prirodni zakonik ili popularna fizika, II. knjiga, Vesarstvo, Zagreb, 1875. Pučka knjižnica Društva sv. Jeronima.

Prirodni zakonik ili popularna fizika, III. knjiga, Svjetlarstvo, Zagreb, 1876. Pučka knjižnica Društva sv. Jeronima.

Jugoslavenski imenik bilja. Sastavio dr. Bogoslav Šulek. Troškom Jugoslavenske akademije znanostih i umjetnostih. U Zagrebu, Tiskom Dioničke tiskare 1879.

Lučba za svakoga ili popularna kemija, Zagreb, 1881.

Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882. Razložio dr. Bogoslav Šulek. U Zagrebu. Troškom Dioničke tiskare 1883.

Ognjeslav Utješonović Ostrožinski, Vienac br. 14 i 15, Zagreb, 1884.

Područje materijalizma, Rad JAZU, knj. 92., 1888.

Antikritika rasprave s područja materijalizma. Dru. Anti Baueru odgovara dr. Bogoslav Šulek. U Zagrebu, Tisak Dioničke tiskare, 1889.

Fran Erjavec, nekrolog. – Ljetopis Jugoslavenske akademije, sv. 4., Zagreb, 1889.

Dr. Josip Pančić, nekrolog. – Ljetopis Jugoslavenske akademije, sv. 4., Zagreb, 1889.

Ivan Kukuljević Sakcinski, Vienac br. 31., Zagreb, 1889., str. 489.

Najmanji ljudi – Rad, JAZU, knj. 107., Zagreb, 1891.

Dr. Ljudevit Gaj – Vienac br. 39, Zagreb, 1891.

67. Đ. Šurmin, *Hrvatski preporod II. Od godine 1836. do 1843., Zagreb, 1904.*

68. B. Tafra, *Što je Ilirski preporod dao hrvatskom književnom jeziku, Književni jezik, 1., Sarajevo, 1986.*

69. B. Tafra, *Ilirizam-jezikoslovna radionica, Kaj, br. 1, Zagreb, 1985.*

70. J. Torbar, *Nekrolog. O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka, Ljetopis JAZU, sv. 11., Zagreb, 1897.*

71. A. Veber, *Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah, Rad JAZU, knj. 29., Zagreb, 1874.*

72. Z. Vince, *Rast, ostvarenja i suton Zagrebačke filološke škole, Forum, god. XIV., knj. XXX., br. 7–8, Zagreb, 1975.*

73. Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, 1978.*

74. J. Vončina, *Jezičnopovijesna rasprava, Zagreb, 1979.*

75. J. Vončina, *Temelji i putovi Gajeve grafijske reforme, Filologija JAZU, knj. 13., Zagreb, 1985.*

76. J. Vončina, *Preporodni jezični temelji, Zagreb, 1993.*

77. Lj. Vukotinović, *Šulekovo biljarstvo, Narodne novine, XXVI., br. 30., Zagreb, 7. II. 1860.*

78. Lj. Vukotinović, *Razjašnjenje na Antikritiku, Narodne novine XXVI., br. 36., Zagreb, 14. II. 1860.*

79. M. Živančević – I. Frangeš, *Ilirizam-realizam, Povijest hrvatske književnosti, knj. IV., Zagreb, 1975.*

BOGOSLAV ŠULEK, THE FATHER OF CROATIAN SCIENTIFIC TERMINOLOGY

SUMMARY. The author has divided this monographic account of Bogoslav Šulek as a lexicographer into two basic parts. The first part is entitled *Fateful Croatian Years. Bogoslav Šulek and the Illyrian Movement*, and the second one *Life and Lexicographic Work of Bogoslav Šulek*.

The first part describes Šulek's role in a tumultuous period of the Croatian history, his political work, and his journalistic, educational, scientific and lexicographic activities.

In the second part, the author minutely presents Šulek's biography and analyses three of his important lexicographic works: *Njemačko-hrvatski rječnik* (German-Croatian Dictionary, 1860), the multilingual *Rječnik znanstvenoga nazivlja* (Dictionary of Scientific Terminology, 1874/75) and *Jugoslavenski imenik bilja* (Yugoslav Nomenclature of Plants, 1879).

The author claims that this highly esteemed Croatian lexicographer – Slovak by origin, yet a Croatian patriot endorsing the Illyric idea – had the following qualities: broad interests and a general encyclopaedic education, peace of mind, diligence, persistence, self-denial, inventiveness, thorough knowledge of several languages, lexicographic learning and a refined feeling for language.

Writing about Šulek's significance for the Croatian lexicography and Croatian cultural heritage in general, the author concludes that the Croatized Slovak, through his ingenious word-creation capability, created a literary, civilizational and scientific lexicon that left a deep trace in the contemporary Croatian linguistic communication, and that Šulek's lexicographic opus – due to its importance, scientific approach and size – is second to none in the Croatian nineteenth-century lexicography.